

Nekoliko potopisnih spominov iz Plejstovske soteske.

Napisal profes. Fr. Jerovšek.

Z jedno podobo: Pogled na Kastri in okolico, kakor se vidita z vrha Kirfiške gore.

Χαλεπὸν οὖτω ποιῆσαι, ὥστε μηδὲν ἁμαρτεῖν, χαλεπὸν δὲ καὶ ἀναμαρτήτων τι ποιήσαντα μὴ ἀγνώμονι κριτῇ τυχεῖν.

Ko sem počival pred nekimi leti o poludnevni vročini nenavadno gorkega malosrpanskega dne (52° C) po napornem pregledavanju ostankov staroslavnihi Delf v senci veličastne platane, ki rase ob cesti pod Hiampejo ne daleč od sloveče Kastalije, in poslušajoč zvonko kakor bron doneče brenčanje južnih čvrčkov nad seboj in okoli sebe gledal sanjavo za Kastaljinimi valčki, ki žubore po divje razriti strugi ter skakljaje kakor razposajena deca drviijo čez mogočne skalnate pragove, dokler ne prispejo v naročje svojemu krepkemu bratu Plejstu, ki teče v globoki strugi pod njimi: mi vzbudi čarobna lepota te divne okolice spomine na ove predzgodovinske čase, ko je todi gospodaril ljut zmaj, potomec razžaljene Here, in davil drobnico in prebivalstvo, dokler ni prišel v Delfe Apolon, ustrelil pošasti, si pozidal svetišča, pripeljal z morja preplašenih Krečanov, da bi mu služili in ga čestili po svoji domači šegi, ustanovil proročišča, kjer bi razodeval svojim vernikom Zenovo voljo in osrečeval vse človeštvo. Apolonu pa je poklonila kakor godovnico svetišče delfsko Fojba, ki ga je dobila od Temide, koji je prepustila proročišče mati Gaja, prva prorokovalka v Delfih. Po drugih bajeslovnih sporočilih pa je bil prvi lastnik delfskega proročišča zemljetresec Posejdon, ki je zamenil pozneje to svojo last za svetišči ob morju v Kalavriji in Tajnaru. V ovi starodavni dobi pa je užival v Delfih posebno čast tudi Dionisij, povzročitelj in zaščitnik bujnega življenja v prirodi, kojega svečenice Tijade ga niso čestile samo v Delfih, temveč o določenih časih tudi vrh Parnasa. K tem slavljem so zahajale ženske tudi v zgodovinski dobi iz sosednih krajin, celo iz Atike. Atena Pronaja je imela častno mesto med božanstvi, ki so se čestila v Delfih, Ninfe so imle pod Apolonovim svetiščem svoje posebno svetišče.

V grški junaški dobi so v te kraje prišli tudi razni junaki. Homer nam poroča, da je na lovu po parnaškem gorovju Odiseja ranil divji merjasce, Delfljani pa so pozneje celo vedeli, da se je to zgodilo na parnaškem pobočju med Plejstom in Kastalijo, torej na strmini, nad kateroj sedečemu so mi rojili po glavi ti spomini. Tudi Agamemnon je baje prišel v Delfe, ko se je odpravljjal na trojansko vojsko, ter posadil ob Kastaliji platano, ki so jo občudovali Grki še v zgodovinski dobi mnogo stoletij.

Plutarh, ki je živel v prvem in drugem stoletju po Kr. r., pišoč o slavi delfskega Apolona trdi, da se je začela pred tritisočletjem, bi torej segala v predmikensko dobo ali vsaj v njen začetek. Plutarhovim besedam daje poseben

pomen dejstvo, da so mu bile razmere in nazori Delfljanov dobro znani, ker je bil sam svečenik delfskega Apolona in ga poznamo kot vestnega slovstvenika. Kdor pa bi vendar slutil, da govori Apolonov svečenik tako svojemu bogu v prilog, ne iz prepričanja, ta se naj spomni, da so izkopali francozki učenjaki med ostanki iz raznih dob tudi kamenito orodje v obilem številu. Iz tega dejstva se sme in mora sklepati, da so živeli po delfskem pobočju, izlasti tam, kjer je pozneje bil Apolonu posvečen ograd, ljudje že v kameninski dobi, ali vsaj neposredno po njej, ko se je smelo rabiti pri svetih obredih le staro kamenito orodje. Ali pa je imel Apolon že tedaj svetišče v Delfih, ko je bilo v navadi samo kamenito orodje, se ne da trditi in je seveda neverjetno. Pavsanija nam res pripoveda o različnih svetiščih, ki jih je imel Apolon v Delfih; ali med temi so taka, da se ne more o njih govoriti resno, ker so očitni plodovi bujne domišljavosti.

Ko premišljam o zgodovinski dobi, o amfiktionski zavezi, o ulogi, ki jo je igral Apolon po Grškem in čez grško ozemlje, kako različen je bil Apolonov vpliv do peloponeske vojske in po njej, dokler ni omagal popolnoma, mi vzplava oko brez posebnega namena čez globoko preseko, po kateri se vije Plejstova struga, na pobočje tik za strugo strmo pod nebo kipeče zeleno porasle Kirfiške gore in doteknivši se temnomodrega neba krene proti jugozahodu, odkoder se obrne sledeč Plejstovi globelji in Kirfiškemu pobočju, po kojem vede navkreber strma kamenita steza, pot v Desfino na Kirfiško visoko planoto, proti vzhodu. Pogled ne sega daleč, kajti že malo korakov niže zapira razgled stena. Okoli te se vije cesta, ki je bila Grkom severnih in vzhodnih krajin, ki so hodili v Delfe po Apolonov svet, že v starodavnih časih jedino prometno sredstvo. Pod cesto nad Plejstovo strugo, kjer so stala svoje dni svetišča in pa vezbališče s kopeliščem delfske mladeži, rasejo sedaj bledezelene oljike; nad cesto pa se dviga skoro navpik nedogledna Hiampejina stena pod temnomodro nebo in zapira razgled proti severu. Vso pokrajino pa krije nekaj nepopisno veličastnega: bliščeča solnčna svetloba daje zraku, pečevju, drevju, vsemu, česar se dotekne pogled, nekaj divnega, da človeku ne pride na misel, kako borna je ta lepa pokrajina. Vkljub silni vročini ne čutiš po severnih krajih o gorkih dneh tako znane pobitosti, ampak zrak je, dasi gorek, čvrst, prepojen blagovonjav, duh je čil, srce srečno, da si kar nič ne želiš zapustiti te gorske puščave.

Kakor divna in veličastna pa je ta pokrajina o vedrem poletnem vremenu, tako divja in silovita je za zimskih burij, jesenskih in pomladanskih nalivov. Domačin mi je pravil, da narase o takih prilikah Plejst, ki o poletni suši niti vode ne bi imel v strugi (domačini mu pravijo z ozirom na to dejstvo *Ξεροποτάμι*, po naše Suhi potok), da ne izliva v njo svoje vode nekoliko krepkih vrelcev, v deroč hudournik, ki vali svoje kalne valove mogočno bobneč po svoji ne ravno tesni strugi, kakor da bi hotel izpodkopati temelj Kirfi in Parnasu. Divje burje metejo sneg in pišejo z orjaško silo iz vseh globelij in presek. Te burje pa niso le zimski pojavi Plejstovske soteske, celo o poletnih večerih se spuščajo ledenomrzle sape z gorovja kakor pojavi tajnih bitij. Ali se je torej čuditi, da ti nenavadni naravni pojavi že v starodavnih časih niso izostali brez primernih učinkov na preprosto neuko gorjansko ljudstvo! Saj se še omikanec današnje dobe ne more popolnoma izviti takemu učinkovanju!

Zato se razume, da je zaslovel ta kraj že v starodavnih časih med grškimi plemeni, češ da so si ga izbrali sami bogovi v svoje posebno priljubljeno bivališče. Svet je bil torej ta kraj po ljudskem prepričanju že nekelej in nekaj te svetosti veje na tem kraju tudi okoli tebe, če se mu približaš z vernim srcem, dovtzetnim duhom pustivši doma vsakdanje predsodke.

Takemu čustvovanju se tudi jaz nisem mogel ubraniti popolnoma, ko sem ogledaval s telesnimi očmi kraje, odkoder so toliko časa dobivale grške in celo tuje države vodilna načela v sreči in nesreči, kjer je posameznikom bilo mogoče najti duševno tolažbo in pomiriti razdraženo vest.

Toda prej ko govorim o teh stvareh, se mi zdi stvari primerno, da seznanim naklonjenega čitatelja s toriščem teh dogodkov.

Plejstova preseka ali soteska.

Kdor si ogledava potujoč ob Plejstu Kirfino severno in Parnasovo južno pobočje in pri tem obrača svojo pozornost izlasti na obliko in kamenine, ki sestavljajo pobočji, bo zasledil presenetljivo skladnost med njima v obojem oziru. Ta skladnost je tolika, da se ne bo kazalo upirati trditvi učenjakov strokovnjakov, ki menijo, da je razklal v davni preteklosti silovit potres skupno gorovje Parnaškokirfiško na sedaj znani Parnas in pa Kirfiško goro, med kojima teče Plejst. Temu naziranju je ugodno poleg strokovnjaških razlogov tudi dejstvo, da veljajo Delfi do denešnjega dne za jedno izmed glavnih potresnih središč. Potresi so po vsem Grškem zelo znana prikazen, verjetno je, da so bili v starih časih še bolj razširjeni in še huji ko so v naši dobi.

Starim Grkom pa je povzročitelj potresov, kakor čitamo v Homerjevih pesnitvah, Posejdon. To božanstvo pa so seveda častili po znanem načelu izlasti tam, kjer se jim ga je bilo treba najbolj hati, da si pridobijo njegovo milost. Ker pa je užival Posejdon v Delfih toliko čast, da je Pitija, kolikorkrat se je podala v svetišče, molila tudi k njemu, dasi je od Delf do morja skoro tri ure hoda, moramo ali vsaj smemo sklepati, da so morali imeti delfski prebivalci iz liste dobe, ko so si izbirali med božanstvi pokrovitelje, posebno tehtne razloge, da so si izbrali tudi Posejdona. Delfljani Posejdona pač niso častili kakor pomorsko božanstvo, nego kakor povzročitelja strašnih potresov, kojih velikanske učinke so imeli pred očmi vsak dan. To dejstvo torej nekako potrjuje, da je res izredno silen potres razklal veliko fokiško gorovje na Parnaško in Kirfiško goro.

Deževnica in snežnica zlezeta v zemljo in prihajata nižje izpod nje kakor vrelci na dan. Jesenski in pomladanski nalivi pa so po južnih krajih tako silni, da more odtekati na opisani način le malo padavin. Večji del vlage pa mora odtekati po strmem pobočju, koje razdere in obrusi, da izgubi in izpremeni svojo prvotno obliko. Prst pa, ki jo jemlje voda na pobočju, se zbira na dnu velikanske preseke, ki tako dobi obliko rodovitne gorske dolinice. Takov utegne biti začetek Plejstovske doline, ki je tako tesna, da jo primerno imenujemo sotesko.

Oglejmo si jo nekoliko točneje! Njena glavna voda je Plejst (Πλειστός), ki izvira za vesjo Aráhovo izpod Parnasovega vrha Ljákura (svoje dni Λυζώρεια), ki je visok 2450 m, in pa izpod Suhe gore (Ξερό Βουνί 1563 m),

ki spenja Kirfiško goro s Parnasom na vzhodu. Glavna mer njegovemu toku je do vesi Hrisó, ki stoji ne daleč od selišča starega mesta Krise (Κρίσσα), od vzhoda protu zahodu. Teče najprej po tesni dolinici med Kirfo, koje boki se dvigajo kakor orjaške stene pod nebo, in pa parnaškimi brdi na severni strani. Pod vesjo Hrisó krene proti jugu, teče kakor miren potočič skozi prijazno dolinico, zasajeno z vinsko trto in oljiko, ki uspeva tukaj lepše ko kje drugod, in se izliva blizu salonskega pristana v krisajski zaliv, ki je del korintskega. Ta dolinica, ki je bila večkrat povod krvavih bojov, je dolga kakih 13 km, leži med visokim gorovjem, kojega vrhi so deloma golo skalovje. Pogled na to okolico je zelo slikovit.

Povrnimo se od tukaj ob Plejstu nazaj pod Parnas! Na najvišjem brdu Plejstovsko soteske je pozidana ves Arahova (Ἀράχωβα 924 m); že iz daljave ugledaš zvonik njene cerkve, ki je posvečena sv. Jurju. Njena lega nam priča še očitneje ko izkopanine, da je stala na tem mestu v starogrški dobi Ἀνεμώρεια. Do todi je segala vzhodnja meja delfskega ozemlja, ko so l. 448 pred Kr. r. Lakedajmonci iztrgali sveto mesto Apolonovo fočanski zavezi in mu prisodili lastno ozemlje. Lega našedobne vesi tudi ustreza sholiastovim besedam, ki pojasnuječ Hom. Jl. II. 521 pravi o Anemoreji, da je stala ἐφ' ὄψηλός τόπος. Stoji pa na hrbtu, kjer se stikate dve pobočji, in veter tam navadno silno piše. Ti okolnosti ste morda tudi vplivali, da je kraj dobil ime Ἀνεμώρεια, kar utegne pomeniti „vetrovna straža“. Imenovala pa se je tudi Ἀνεμώλεια morebiti po rastlini ἀνεμωλία vetrnica, ali pa πόλις ἀνεμωλία vetrovno mesto. Delfski romarji so imeli dolžnost, v tem mestu darovati triletno prasico.

Kaj posebnega v Arahovi ni, kakor najbrž tudi v stari Anemoreji ni bilo, če smemo sklepati iz dejstva, da Pavsanija, ki je na svojem potovanju iz Boiotije v Delfe po sveti cesti moral priti skozi to mesto, ne omenja niti imena ne.

Zapustivši Arahovo potuješ precej visoko nad Plejstovo strugo ob robu južnega Parnasovega pobočja pod strmimi stenami, ki so se zvale v stari dobi Κατοπτεντήριος ali boljše Κατοπτήριος, danes pa se zovejo Πετρίτης. Ves ta del pokrivajo vinogradi; zemlja in lega ste vinski trti tukaj tako ugodni, da so bili todi vinogradi že tudi v starih časih. Morebiti se je ustanovilo v Delfih češčenje Dionisija ravna zaradi tega dejstva, kakor morebiti tudi mnogoštevilni oljikini gozdi te dolinice niso bili brez pomena, da se je pridružilo Apolonovemu in Dionisijevemu češčenju tudi Atenino.

Ko si prehodil blizu pol pota, ki je od Arahove do Delf, ugledaš na levi strani ceste sredi vinogradov starodaven zid, πελασγικόν τεῖχος, o kojem slutí M. P. Foucart, da je morda ostanek prastarega mesta, koje imenuje Homer Κυπάρισσος.

Četrť ure hoda pred Delfi je ob levi strani ceste ostanek stare zgradbe s kvadratnim tlorisom, ki jo domačini zovejo πύργος, po naše stolp. Zidovje je še tri metre visoko in debelo 75 cm. Vse posebnosti pričajo, da imamo pred seboj ostanek neke stavbe iz helenske dobe. Kakov pa je bil njen namen, se ne da določiti. Da pa ni imela namena, služiti obrambi, kakor se je že slutilo, je očitno. Morebiti stojimo pred ostankom nagrobnega spomenika kakega imenitnega Delfljana.

Na nasprotni strani ceste stoji kapelica, posvečena sv. Atanasiju. Domačini trdijo, da je služil kakor oltar star Dionisov žrtvenik. Kamen je res iz helenske dobe, je li pa dotična vest resnična, ali zmota, se ne da niti dokazati, niti ovreči.

Krenimo pravokotno na cesto v stran proti Plejstovi strugi! V nekih minotah dospemo do kapelice sv. Basilija Ivana. Stoji na sredi ploščadi, ki jo obdaja in zakriva strmo pečevje. Že ta lega priča, da je ta kapelica namestnica starega poganskega svetišča.

Fouca t je videl vzdano v steno voluto ionskega stebra in sklepa iz tega dejstva, da je bilo staro svetišče pozidano v ionskem slogu, ki je bil posebno prikladen za manjše zgradbe. Isti učenjak misli, da je bilo posvečeno to svetišče sosednemu vrelcu, ki tudi o vročem poletju ne preneha obilo teči. Pod vplivom krščanske vere pa se je izpremenila blagodejna nimfa tega vrelca v zlo bitje, ki je ljudem nevarno; zato so postavili tjakaj kapelico in jo posvetili sv. Ivanu, da varuje svoje vernike zle čarovnice.

Ta vrelec imenujejo domačini κεφαλοβρύσι, kakor imenujejo sedanji Grki vsak naravni vrelec. Njegova voda je tako obila, da žene več mlinov, ki so se postavili ob njegovi strugi. Ti mlini leže ne daleč od ceste, ki posreduje promet med Arahovo in Salono čez Kastri-Delfe.

Ne daleč od tega sela je še več takih kapelic ali cerkvic, da pride na selo, ki šteje sedem hiš, sedem kapelic. V njih se čestijo Παναγία, Ἅγιος Ἰωάννης Κωνηγός, Ἄγία Παρασκευή, Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγιος Σωπὴρ in Ἅγιος Ἀνάργυρος.

Ni misliti, da so se postavile te cerkvice iz duševne potrebe okoličanov, ki jih ni dosti nad trideset duš; zato je prav verjetno, da so namestnice helenskih poganskih svetišč. Že Panagijina kapelica, ki ima v steno vzdano ploščo z vsekanim napisom Πεισίστρατος Βούλωνος Ἀφροδίτα, na videz priča, da stoji na mestu Afroditinega svetišča. Rekli smo „na videz“, ker je mogoče, da so pripeljali ovi kamen z napisom od drugod. Kdor pa pomisli, da je kamen zelo težek, da za vožjo ni cest pa tudi ne vozov, ker Grki še denešnji blago le prenašajo, bo raje verjel, da je bil kamen na mestu že izza helenskih časov.

Buloni so živeli v Delfih v drugem stoletju pred Kr. r. Ni si lahko izmisliti, kaj bi bilo koga pripravilo, da bi bil pozidal v samotni svetišča, da niso stala paganska že tam. Čiščenje Afrodite se je bilo lahko udomačilo v Delfih že v stari dobi.

Katero pogansko božanstvo se je čestilo združeno z Afrodito, ne vemo; ali ker je pridružen sedaj Panagiji Ivan, se mora sklepati, da staro svetišče ni bilo pesvečeno Afroditi sami. Ivan ima priimek Κωνηγός (lovec), temu bi po svojem bistvu ustrezal med poganskimi ložanstvi Ἄδωνας, ki je tudi bil sloveč lovec in ki je celo poginil pod čekani divjega merjasca, povrh pa pojo grški pesniki, da je bil Afroditin ljubljeneč; tudi Ἄρης se je smel ponašati z Afroditino naklonjenostjo.

Katera božanstva pa so se v helenski dobi čestila v svetiščih, ki jih nadomeščajo ostale kapelice, se ne da dognati; le gledé na kapelico, posvečeno sv. Anargiru, se sme izreči slutnja, da se je čestil na ovem mestu v poganski dobi Asklepij. Ἀνάργυρος pomeni Brezdenarnik; znano pa je, da sta krščanska

zdravnika sv. Kosma in sv. Damjan zdravila brez plače. To ime in navedeno dejstvo ter bližnji studenec upravičujejo slutnjo, da je stalò v helenski dobi na mestu kapelice sv. Anagira svetišče poganskega boga zdravnika Asklepija. Nedaleč od te kapelice je star vodnjak, ki je sicer dendenešnji brez vode, ki pa je utegnil imeti v paganski dobi kako nam zdaj neznano čudotvorno zdravilno moč, kakršna se je pripisovalo marsikateremu drugemu vrelcu po stari Grški. Med mastikovim grmovjem (*Pistacia lentiscus* πιστάκιον ali ψιστίκι, drevesce pa ψιστικιά), ki rase okoli, leži še mnogo ostankov stare zgradbe, iz kojih se da sklepati, da je bila stavba zgrajena ali v ionskem, ali pa v korinskem slogu. Ostale kapelice imajo vzdanih dovolj starih plošč, v koje so morebiti vsekani napisi, ki bi nam utegnili kaj razodeti o prejšnjih stavbah; ali razdirati kristjanske stavbe, če so tudi v razvalinah, je na Grškem nemogoče početje. Imena svetnikov sama pa ne pripuščajo določbe, kaka božanstva so se čestila ondi v paganski dobi. Da pa so tam stala poslopja, kjer stoje sedaj ove kapelice, priznavajo najstarejši prebivalci, ki se še spominjajo grajenja, ali pa so slišali govoriti o njih svoje prednike.

Kršćanstvo je nastopalo uspešno proti veri v stare poganske bogove in si pridobilo pristašev; ali strahu zatreti novim vernikom pred tistimi bitji, ki so pripomogla njihovim prednikom do tolike slave, do tolikega sijaja, tega pa niso mogli ob enem. Stari spomini, stare čestitljive šege se ne odpravljajo tako lahko kakor vera. Stari bogovi tudi niso izginili, ampak izpremenili so se v zle duhove, δαίμονες, in njihove jeze se je bilo še bati, dasi kake pomoči niso pričakovali več od njih. Ker pa krščansko duhovništvo ni moglo preprečiti, da ne bi hodili novi kristjani več v svetišča poganskih bogov, je očistilo in posvetilo svetišča starih poganskih bogov službi krščanskega Boga in njih postavilo pod varstvo Device Marije in svetnikov božjih. Ti bi naj varovali nove vernike proti maščevanju božanstev, ki so se jim izneverili. Tako je stopila Devica Marija na mesto Afrodite; boginji posvetnega veselja in spolne ljubezni so postavili nasproti čisto mater Vzveličarjevo. Češćenje takega božanstva se je moralo zatreti brez ovinkov.

Vselej in povsodi pa se ni dalo nastopati naravnost, dostikrat je bilo treba prizanašati navadam prejšnjega bogočastja. Kapelice ali rekšče poganska svetišča so se posvetila svetnikom, kojih ime ali značaj se je posebno strinjal z božanstvom, kojega svetišče je bilo izpremeniti v krščansko cerkev. Tako je dobil prorok Elija (Ἠλίας izgovori Ilias) mesto Helijevo (Ἠλιος izgovori Ilios) po gorskih vrhah in morskih obalah, sv. Anagir je prevzel mesto Asklepijevo tako gledé na posel, kakor na čast. Preobrnjenici so torej hodili na ista mesta prosit istih milostij, koje so dobivali njihovi predniki od poganskih bogov, krščanske svetnike, ki so stopili na njihovo mesto; ali so se pa ti prošnjiki vselej zavedali, da prosijo posredovalca pred Bogom milosti, ne pa Boga samega, kakor so mislili prej? Ta ustop je res pridobil narod za krščansko vero, olajšal paganstvu prehod v krščanstvo, a je brez dvombe ob enem zmedel spomine in pojme obeh bogočastij in je torej kriv, da je ostalo grškemu kristjanstvu primešanega nekaj poganskega. Iz tega dejstva izvira zunanja točnost v izvrševanju obredov, ki uživajo več spoštovanja ko verska načela in prava navstvenost. Zato je tudi po Grškem toliko majhnih

cerkvic, ki niso nikakor v pravem razmerju proti prebivalstvu; nastale so iz zunanje potrebe, ker je bilo treba odvrniti prebivalstvo od starodavnih poganskih svetišč.

Mnogo drugače se tudi ob Plejstovem pobožju pred Delfi ni godilo. Mičnost ne daleč od skalovitih čez navadno mero strmih Delf, kjer skoro ni bilo rastlin, ležečega kraja je privabila prebivalstvo, da je zasadilo pred mestom sveti gaj in kakor nakit med drevje in grmovje pozidalo okusna svetišča svojih božanstev. Lege si ne moremo izlahka izmisliti primernejše. Koliko veselja je morala dajati hoja iz strmega, tesnega mesta med velikanskim skalovjem v hladen gaj ob strmem Plejstovem bregovju! Misli si krepke oljike, ne tistih krevljastih, sključenih sirot, ki jih vidimo ob obalih zgornjega Jadranskega ali Tirenskega morja; visoke in košate platane s svojim širokim perjem, svetlozelene granate z rmenordečim kakor plamen se bliščočim cvetjem med snegobelim oljkovim cvetjem, pokvečene figovce, bujne kite temnozelenega bršlana, ki prepleta drevje in kamenje, temnoperesi resni lavor in vse polno rdečecvetočega oleandra, šumljajoče valove, ki jih lije Kefalovrisi v kaskadah proti Plejstu, in povej, ali ni to mično pribežališče o gorkih poletnik dnehi!

Zemeljsko površje se ni izdatno izpremenilo od nekdanj; Delfe so imenovali že v starih časih kamenite, primernejega priimka jim tudi denešnji ni lahko izmisliti. Ta kraj pred mestom pa je svežila studenčnica v starohelenski dobi, kakor napaja polje kastritskim mlinarjem, ki so se naselili ob njeni strugi, še do denešnjega dne; narava je storila za ta kraj vse, človeku je bilo storiti le malokaj. To nasprotje med skalovitim mestom in pa svežim gajem je privabilo že stare Delfjane, da so postavili v tem gaju svetišča božanstvom, ki v Apolonu posvečenem ogradu niso našla prostora. Izmed teh svetišč je bilo jedno posvečeno Afroditi, ki ni le boginja spolne ljubezni, ampak tudi pokroviteljica bujne rastlinske rasti; tej je prijal brez dvombe bujni gaj. Drugo svetišče pa je morebiti bilo posvečeno Kefalovrisini nimfi ali najadi, saj bi bila brez njene vode nižava ob Plejstovem pobožju ravno tako pusta, kakor je strmo pobožje nad njim.

Ex silentio popotnika Pavsanije sklepati, da v njega dobi tam še ni bilo teh svetišč, kaže ravno tako malo, kakor trditi, da so že bila; njega je premogočno vleklo v Delfe, da bi bil po stranskih potih iskal neznatnih svetišč. Niti našedobni popotniki se ne zmenijo za te ostanke in, da jih ni zasledil Foucart, morebiti bi še zdaj ne vedeli o njih. Komur se tako mudi, kakor navadnim obiskovalcem romantiških Delf, ta nima časa, da bi se mudil ob Kastritskih mlinih.

Tudi za nas je že čas, da se povrnemo na cesto, po koji smo prišli iz Arahove. Prostor med više omenjenim stolpom in pa v skalno vsekanimi durmi se imenujejo zdaj *Χάρυταις* (Harites); to ime se morebiti sme spraviti v kako zvezo z imenom *Χάρων*, ki je Novogrkom smrtni demon. Za stolpom je majhna višavica, kjer so stari Delfjani pokapali svoje mrtvece. Ta kraj so že večkrat prekapali in vsakokrat se je pokazalo, da je bilo tukaj v starodavnih časih pokopališče. Našli so med drugimi predmeti tudi sarkofag iz belega mramorja, na kojem je bil uprizorjen v pridvižni ploskorezbi Meleagrov in Atalantin lov na Kalidonskega merjasca. Na pokrovu je bila izklesana

ležeča na komolec opirajoča se ženska, koji pa je bila glava že odbita, ko so izkopali sarkofag. Ker pa se ta spominek ni spravil v varnost, so ga mimo hodeči Grki razbili, da nam ne preostaja od njega mimo tega poročila ničesar; kajti Novogrki so z ozirom na starine pravi divjaki. Foucart in Pomtow naglašata večkrat v svojih poročilih, da ne le morebiti otročaji, nego tudi vzrasli ljudje brez milosti razbijejo, karkoli se kje najde, če se jim ne spravi skrbno izpod rok. Tej njihovi divjaški strasti ne zapadejo samo nepopisane plošče, ampak ravno tako tudi tiste, na kojih so vsekane včasih velevažne vesti in umetnine. Jedino sredstvo, preprečiti take surove čine, je bilo, da so se najdeni predmeti iz starih časov na novo zakopali v zemljo; tako se je rešilo že marsikaj. Na desni strani ceste je vsekanih v skalo precej dolblin, ki so bile deloma namenjene mrtvim truplom v počivališče, deloma darovom, ki so se posvetili bogovom.

Pokopališče starih Delfljanov je bilo dovolj prostorno. Segalo je notri do mesta, kjer vidiš v skalo vsekane dveri, ki jim domačini pravijo Λογάρι. Te dveri sestavlja dvoje vratnic z glavami velikih zrebljev in stoje na mestu, kjer se krizata cesti, ki vodite v Arahovo in Desfino na Kirfi. Potres je morebiti razklal dveri, v razpoki pa se je naselila divja figa, kar daje dverim čuden pogled. Ulrichs pripoveda v svoji knjigi „Reisen und Forschungen in Griechenland I.“ legendo iz zadnjih časov umirajočega poganstva o teh dverih, kakor jo je našel med okoličani. Poganski svečenik je zbral ljudstvo pred temi dvermi. V svojem govoru je žalil mater božjo. Na mah se odpre nebo in prikaže se Marija z otrokom na roki v nebeškem sijaju. Ob enem trešči v svečenika strela in razbije dveri, ob kojih je slonel; v spomin na brezbožni svečenikov govor (λόγος) se imenujejo dveri do denešnjega dne Λογάρι. Ali pa je legenda nastala, da si pojasni ljudstvo staro ime, ali izvira ime temu kraju še le iz legende, se ne da dognati. Morebiti bi bile te dveri naj spominjale prebivalstvo na podzemeljsko bivališče mrtvecev, saj leže ob vhodu na pokopališče, ki je bilo ob cesti zunaj mesta, kakor se vidi tudi drugod, n. pr. v Atenah in Pompejih.

Prišli smo do vhoda v delfsko mesto. Prej pa ko vstopimo, si oglejmo še točneje severno mejo Plejstove dolinice, ki jo morebiti pravilneje imenujemo sotesko. Ta meja je južno pobočje Parnaškega gorovja. Začne se tam, kjer je bila v starih časih znana Σχιστή ὁδός (Razpotje), kjer je med Parnasom in Kirfo komaj toliko prostora, da se pelje voz. Orjaška stena, ki so jo razjedle pomladanske in jesenske bistrice v globoke hudournike, zastira svet proti severu. Tu se bliža Plejstovi strugi, tam zopet se umika; ponekodi je visoka le okoli 300 m, podrugodi pa se dviga do 500 m; tako se vijoč naprej in nazaj, gor in dol pride do delfskega mesta. Temu delu Parnaškega gorovja je zdaj ime Πετρίτης (Pečevnik), v helenski dobi pa so mu rekali Κατοπτεστήριος ali Καοπτήριος (razgledišče). Ime svoje je zaslužila ta stena, ker je njen vrh bil 1550 m nad morjem; torej se lepó vidi čez Kirfiško goro ki je visoka le 1275 m, na Korintski zaliv in poloponeško gorovje. Južna meja Plejstovski dolinici pa je ravo tako strmo pobočje Kirfiške gore. Pred delfskim mestom se približa Petrites Kirfi tako, da preostaja le še ozka preseka, skozi katero si je izdolbel gorski sin Plejst svojo strugo, in preide v navpično steno, ki je presekana na zahodu. Tej steni je bilo v starogrški

dobi ime Hiampeja, zdaj pa jo zovejo Φλεμπούκος. Izpod znojža zgoraj piramidaste Hiampeje izvira krepki vrelec Kastalija. Presekala pa je steno na tem mestu bistrica, ki teče ob deževnem vremenu in ko se tali sneg po Parnških strminah v mogočnih slapih proti Plejstovi strugi. To bistrico imenujejo zdaj Ποδώνι. Ta je izbrusila v teku tisočletij orjaško temno globelj, kamer posije le redkokedaj solnčni žarek; zato se ni čuditi, da je pravljica izpremenilo ta predor v bivališče zémeljskega zmaja (Πυθώ), ki ga je ustrelil Apolon. Preduh, skozi kojega gre Rodinina struga, se vleče tik ob Hiampeji in Kastaliji, ki izliva svojo vodo v njeno strugo, se pogrezne precej čez 30 m globoko in teče v strugi, ki je vrezana v pobočje čez 63 m globoko, skozi skalnate dveri v Plejstovo strugo.

Na drugi strani te preseke pa se ne vlečejo Parnasove stene v isto mer naprej, nego Hiampejino čelo je prosto; še le nekoliko zadi se vleče stena v severnozahdno mer proti Sáloni (Ἄμφισσα v stari dobi). Ta kos je za tretjino nižji ko Hiampeja. Iz te stene sega proti jugovzhodu kamenit hrbet ali brdo 750 m od imenovanega preduha. Na tem rebbru je videti na zgornji strani ostanke Filomelove trdnjave, nižje na sedlu pa stoji cerkev sv. Elije. Temu brdu in Hiampeji je ista mer, toda brdo sega dosti dalje proti jugu in ima ob znojžu zelo strmo pobočje, ki preide v še bolj strm Plejstov breg. Tej steni, ki je med Hiampejo in opisanim brdom, je bilo svoje dni ime Fajdriade (Bele stene), dendenešnji pa ji pravijo Rodininska skala.

Trivoglati prostor med tem pečevjem se je imenoval v helenski dobi Παρνάσσια νόπη, a primerneje ime bi mu bilo Παρνάσσια κλιτύς. Meje so bile temu trikotniku na vzhodu Hiampeja, na severu Fajdriade na zapadu pa že opisano kamenito brdo ali hrbet, ki sega do Plejstove struge. Vse pobočje se torej primerno razdeli na trikotnik zgoraj med skalovjem in na spodnjo strmino, ki visi proti Plejstovi strugi; tako razpade vse pobočje med Plejstom in skalovjem na dve polovici, med katerima pelje v novejših časih vozna cesta. V znotranjem kotu so pod skalnato steno ostanki delfskega stadija, jugovzhodnje pod stadijem pa je skoro kvadratni sveti ograd (τέμενος), ki je zavezmal mladane vso širino in segal do južnega roba. Južni del tega ozemlja je dosti strmeji ko severni in vkljub svoji strmini natlačen ploščadij, na kojih so bile zgrajene delfske hiše. Proti vzhodu je segala ta strmina do globelji, skozi koje teče z Rodinino vodo združena Kastalija, proti zahodu pa do neznatne stružice, ki se vleče izpod stadija ob vzhodnjem pobočju kamenitega hrbita ali brda proti Plejstu. Ko prekorači novo vozno cesto, krene proti jugovzhodu, nekoliko nižje pa proli vzhodu v brazdo, ki jo tvorite pobočje pod cerkvico sv. Elije in pa pobočje pod svetim ogradom. Pičlo vodo te stružice razpeljavajo Kastriti po svojem oljičnjaku, ki zazvema prostor, koder je v starih časih stalo delfsko mesto.

Izpreminjal se je ta kraj ravno tako, kakor se izpreminja zemeljsko površje vselej in povsodi; ali ker je tako nenavadno skalovit, se ni mogel od starih helenskih časov izpremeniti tako izdatno, da bi ne bilo mogoče spoznati, kodi se je moglo priti v Delfe.

Potov ali stez je bilo v Delfe kakor dendenešnji le troje: od zahoda sem sta bila dva, od vzhoda pa le jeden. Vzhodnji preduh je mogoče prekoračiti le tam, kjer pride izmed sten južno pod Kastalijo gorska globelj.

Nekoliko prej, ko doseješ do te, se približa Hiampejina stena preduhu nad Plejstom tako, da ostane med obema le prostor za sveto cesto; tukaj je našel Anglež Dodwell po svojem mnenju še sledi vzhodnjih mestnih dverij. Ko prekorači cesta Rodinino strugo med zgornjo in spodnje globeljo, krene proti zahodu. Od todi je vedla sveta cesta naravnost proti vzhodnjim dverim svetega ograda (τέμενος), tista panoga pa, ki je vodila v delfsko mesto, se je vila nižje v jugovzhodnjo mer.

Od zahoda sem pa se je hodilo v Delfe po dveh cestah. Na že omenjenem kamenitem brdu ali hrbtu, ki je Delfom zahodnja meja, stoji skoro na sredi sedla cerkva svetega Elije. Nad njo vodi proti severovzhodu cesta Hrisó-Kastrí-Aráhova in pada od ondi proti svetišču Apolonovemu, koder so bili naseljeni Kastriti, dokler se niso morali umekniti Francozom, ki so prekopali ves sveti ograd. Po tej cesti so prihajali prej vsi tujci v Kastrí-Delfe, ki so obiskali ta kraj po bojih za grško svobodo proti Turkom. Do teh bojev je šla čez pobočje pod sv. Elijo še druga cesta, ki pa je prenehala kmalu potem. Nekaterim učenjakom popotnikom je znana samo zgornja, nekaterim pa samo spodnja cesta. Ker pa je bila zgornja cesta za vožnjo neprikladna, je grška država zgradila novo cesto (ἀμαξίτη ὁδός, ἀμαξίωτος δρόμος), da bi bilo mogoče v Delfe tudi voziti, ne le jezdit ali pa hoditi. Ob tej cesti so se našli ostanki grobov in grobovnic iz helenske dobe, ki zavzemajo 700 m dolgo progo. Vsi ti ostanki so obrnjeni v isto mer, namreč proti sedanji vozni cesti. Iz tega dejstva se sme sklepati, da je tekla ondi ob pobočju že večkrat omenjenega skalovitega brda ali hrbita starodavna cesta, torej ravno po tej progí, po koji se je nadelala nova vozna cesta. Ker višje omenjena cesta, ki vodi nad sv. Elijo v prejšnjo ves Kastrí, in v spodaj ležečo ves Hrisó, seče novo cesto ali se druží z njo, nam potrjuje tudi to dejstvo, da nova cesta teče po starodavni zahodnji sveti cesti. Skrajno neverjetno je, da bi bila vodila po zahodnjem pobočju skalovitega rebra vkreber in precej potem na vzhodnjem pobočju navzdol, ampak vlekla se je od kamenitega voglja ob pobočju skalovitega hrbita proti severu, je prekoračila zahodnjo stružico, ki se vleče izpod stadija proti Plejstu, krenila za njoj proti vzhodu in vodila naravnost proti Kastaliji med gornjim večinoma Apolonu posvečenim in spodnjim bolj strmim pobočjem, po kojem je stalo pozidano delfske mesto.

Okoli trivoglatega prostora so povsod ostanki starodavnih navadno v živo skalo vsekanih grobišč, ki se nahajajo na vzhodu in na zahodu v tolikem številu, da smemo govoriti o vzhodnji in zahodnji nekropoli.

Delfski nekropoli.

O vzhodnji, ki je ležala med Πύργος, Parnasom, Λογάρη in Plejstovim severnim pobrežjem, smo že govorili; oglejmo si torej še zahodnjo! To pokopališče se začne okoli poldrugi kilometer od Apolonovega svetišča ob dveh prosto stoječih skalah, v koje so vsekane grobnice druga ob drugi. Ti skali stojite ob severni strani nove vozne ceste okoli 580 m za skalnatim vogljem in ste obtesani vzporedno s cestno merjo. Iz Delf ju ni mogoče videti zaradi skalnatega voglja, ali izpod nju se odpira pogled na vso krisajsko ali kirajsko dolino, na morje pri Jteji in Galaksidi in daleč za morjem se dvigajo pod nebo sinje peloponeške višave. Za njima pa se odpira divji kamnolomu po-

doben polukrog, južno pobočje skalnatega brda, ki je meja delfski kotlini na zahodu. Tudi v te stene je vsekanih mnogo deloma razbitih grobovnic. Tu se je našla množica nagrobnih spomenikov. Preiskati in preučiti ves ta prostor pa še ni bilo mogoče, ker imajo na njem Kastriti svoja polja. Kar pa je prišlo na dan za grajenja nove vozne ceste, se je ali razbilo, ali pa razprodalo. Več razlogov, o kojih govoriti pa tu ne kaže, priča, da je to pokopališče stareje ko vzhodnje, kjer so jeli Delfljani pokapati svoje mrliče še le, ko je primanjčkavalo prostora na zahodu. Vse severno obcestje je polno grobišč, še le ko kreneš okoli skalnatega voglja, se odpre pogled na svetišče. Na desni pod seboj pa imaš na južni strani strmo pobočje, ki pada v Plejstovo strugo. Grobišča pa segajo čez omenjeni skalnati vogelj na vzhodnje pobočje skalovitega hrpta. Zadnji takov spomenik je eksedra, od koje se vidi daleč v kirfiško gorovje; do svetega ograda je od ondi še kakih 250 m ali 333 korakov.

Delfski predmestji, Kastaljino in Pilajsko.

Stari narodi so pokapali svoje mrtvece ob cestah pred mesti, torej se je začelo pokopališče za Logarijem proti zahodu mesto. Ker pa Pavsanija govori o mestu še le, ko je prekoračil strugo ob Kastalji, je moralo biti vse, kar je bilo poslopij med sveto cesto pod Hiampejo, Plejstovim tokom, Kastaljino strugo (zdaj *Ποδινί*), predmestje, ki mu morebiti smemo dati ime Kastaljino ali Kastalsko. Iz stare dobe se nam ni ohranilo posebno ime. Pravo mesto se je začelo še le za globeljo pod Apolonu posvečenim ogradom. Prostora za zasebniška poslopja skoro ni; zato je verjetno, da mimo svetišč, ki jih našteva Pavsanija, in vežbališča s kopeljo tu ni bilo poslopij.

Ni posebno verjetno, da bi se bil kdo hotel naseliti tik ob pokopališču. Tu so stala majhna mična svetiščica: Atene Ergane, dvema ne vemo imena, Atene Pronaje in junaka Filaka, ki je baje prišel Delfljanom na pomoč proti Peržanom l. 480. in proti Galcem l. 279. Vsa svetiščica so stala za Logarijem pod sveto cesto. Zaradi obilnih mramornatih ostankov imenujejo domačini ta kraj Marmarjá. Tik pod Hiampejo na desni strani svete ceste je stalo svetišče, posvečeno junaku Avtonoju, o kojem so Delfljani govorili kakor o Filaku, poleg njega pa Kastalija s svojim vodnjakom (*δεξαμενή*) in globoko v skalo vsekanih zavitnimi rovi. Morda nam izdaja *Ἄγρος Ἰωάννης* mestece, kjer je svoje dni stalo Avtonojevo svetišče.

Prestavimo se v duhu na zahodnjo stran pod skalnato brdo, kjer stojе ostanki Filomelovih utrd. Plutarh govoreč o drugi cvetni dobi delfskega mesta za Hadriana (117—138) je povzročil mnenje, da je bila Pilaja delfsko predmestje, ki je zavzemalo ves prostor med Apolonovim ogradom, sedanjo vozno cesto, cerkvijo sv. Elije in prostorom, kjer Kastriti mlatijo pod milim nebom svoje žito (*Ἀλώνια*), in da je to predmestje dobilo svoje ime po zborovanjih amfiktionov v tem predmestju. Ker pa Ajshin tega imena ne pozna, bi človek sklepal, da je vsaj ime *Πυλαία* iz dobe rimskih cesarjev. Ali nek napis iz srede III. stl. pred Kr. r. priča, da je bilo v rabi to krajevno ime že tedaj in pomenilo amfiktionsko zbornico in okolico. Pravi se *ἐν Πυλαία καὶ ἐν Δελφοῖς*, kakor da sta bila to različna kraja; ali resnica je, da niti Kastal-

jino, niti Pilajsko predmestje nista imeli svoje lastne uprave, da torej tudi niste bili predmestji v točnem pomenu te besede. Kastaljino predmestje je stalo v ožji zvezi z Apolonovim svetiščem, Pilajsko pa z amfiktioni. Zasebnih hiš, trgov in cest pa ni bilo ne tam, ne tukaj.

Troje imenitnih stavb je dičilo tako zvano Pilajsko predmestje: amfiktionska zbornica (*συνέδριον*), zborniška knjižnica (*βιβλιοθήκη*), svetišče in pa vodovod (*κόσμος ὕδατων*).

Gledé na *συνέδριον* se je sklepalo iz Ajshinovega govora proti Ktesifontu 118, da amfiktioni niso zborovali v kakem poslopju, češ da ni poslopja, odkoder bi se videlo na Krisajsko ravnino, kaj se tam godi proti amfiktionskim zakonom. Kdor pa pomisli, kedaj so zborovali amfiktioni v Delfih, bo spoznal, da je bilo treba zavarovati odbornike proti vremenu. Če pa je Ajshin kazal svojim tovarišem v resnici, ne le v duhu, kako se tepta zakon v krisajski ravnini, je morala stati zbornica kakih sto korakov od cerkve sv. Elije proti zahodu, kjer so dendenešnji Kastritska mlatišča. Iz Plutarha je dalje znano, da je sam pomagal zgraditi novo zbornico. Ta pa gotovo ni stala daleč od stare, ki je potem nehala služiti svojemu namenu. Ta nova zbornica amfiktionska pa je stala, kjer stoji sedaj cerkev sv. Elije in leži novo pokopališče. Tukaj se je našla Plutarhova herma z napisom: *Δελφοὶ Χαίρωνεῦσιν ἑμοῦ Πλούταρχον ἔθρηξαν — τοῖς Ἀμφικτυόνων δόγμασι πειθόμενοι*. Plutarh pa je bil Apolonov svečenik in za Hadrijana amfiktionski upravitelj (*ἐπιμελητής*) in se imenuje v zvezi z drugimi soustanovitelja nove pilaje in izreka večkrat svoje veselje nad tem uspehom. Zato se razume, da so mu postavili spomenik iz dolžne hvaležnosti v njegovi zgradbi, kjer je deloval kakor amfiktion. To dejstvo torej priča posredno, da je na tem mestu stala nova amfiktionska zbornica.

Drug napis pa, ki se je našel blizu sv. Elije, nam sporoča, da je stala istotam amfiktionska knjižnica, ki se je postavila v isti dobi kakor zbornica. Verjetno je, da je stala na isti ploščadi, ki se je bila podzidala za grajenje zbornice.

V Pilaji pa je moralo stati po Plutarhových besedah tudi svetišče. Primernih prostorov za tako poslopje pa je le dvoje, ali na Kastritskih mlatiščih, ali pa na pobočju, ki se vleče od cerkve sv. Elije proti stružici, koja prihaja izpod stadija proti Plejstovi strugi. Mlatišča nam ne pravijo ničesar, ker jih ni mogoče razkopati; ali drugi prostor, ki je med stružico in zgornjo cesto, odlikuje od okolice mogočno podzidana ploščad. Ta leži 45 m pod cesto, nosi 34·5 m dolg okoli 4—5 m visok zid iz urezanega kamenja. Ploščad podpira 12 kamenitih podpor. Takih podpornih zidov v Delfih razun te ploščadi in pa sv. Elijaške ni nikjer. Ti zgradbi torej morata biti iz rimske dobe. Zato ni izključeno, da je na tej ploščadi stalo svetišče, o kojem govori Plutarh. Sedaj rase todi žito, zato je točneje določanje nemogoče.

Vodovodnih priprav v Pilaji ni več na površju.

Zborniška cesta (*Δρόμος τοῦ συνεδρίου*).

Severovzhodno od cerkve sv. Elije je vsekan v živo skalo polukrog, odkoder je lep razgled po Kirfiškem gorovju. Važno na njem je, da nam razodeva, kje je vodila mimo njega cesta. Gleda proti jugovzhodu, kakor je gledala ploščad s zbornicoj proti severozahodu; med obema je torej vodila

cesta čez že večkrat omenjeni skalnati hrbet naravnost proti Apolonovemu svetišču. Ker je pobočje zelo strmo, jo je bilo treba podzidati; nad njo pa je bila treba zida, da je ne bi razdirale vode in zasipavale s kamenjem. In res so se našli vzporedni zidi, med kojima je vodila cesta od amfiktijske zbornice do Apolonovega svetišča. Tudi zahodno od cerkve sv. Elije je prišla zopet na dan, kjer je vsekana v živo skalo. Široka je na tem mestu 1·9 m. Ta širokost in pa na nekaterih krajih v živo skalo vsekane stopnjice pričajo, da se po njej ni vozilo. Torej tudi ni bila to stara glavna cesta, po koji se je vozilo; proti taki misli je že silna njena strmina najkrepkeji ugovor.

Prvotno ta cesta ni imela drugega namena, ko da se skrajša in olajša pot med Apolonovim svetiščem in zbornico amfiktijsko; pozneje pa so hoteli popotnikom, ki so prihajali čez Kriso, okrajšati pot do Pilaje; zato so združili podaljšano zbornično cesto do velike ali vozne ceste, s kojoj se je stikal tudi pot iz Krise.

Vozna cesta v helenski dobi.

Na ravno opisani cesti med amfiktijsko zbornico in Apolonu posvečenim ogradom smo našli na različnih mestih vsekane stopnjice. Iz tega dejstva kakor tudi iz neznatne širine smemo sklepati, da se po tej cesti ni vozilo kakor tudi ne po svetem ogradu. Sploh je bila strmina nad novo vozno cesto kakor tudi pod njo za vožnjo presilna. Ker pa se je v stare Delfe zvozilo toliko dragocenega gradiva za Apolonovo svetišče in za toliko zelo velikih spomenikov, je morala biti v Delfih tudi vozna cesta. Mimo že večkrat omenjene amfiktijske zbornice ta cesta ni mogla teči iz tehtnih razlogov, ki jih zaradi pičlo odmerjenega prostora tukaj ne smem razlagati; torej preostaja le ta možnost, da je vodila okoli voglja skalnatega hrpta pod sinedrijem, koder je nadelana nova vozna cesta v Delfe. To mnenje potrjuje zahodnja nekropola, koje grobišča so seveda bila obrnjena proti cesti. Ostanke starega zida, ki je imel nalogo varovati cesto, da ne pada na njo kamenje in je ne razdira voda, se vlečejo tik nad cesto notri do Kastalje. Zahodnjo stružico prekorači cesta 535 m nad morsko gladino. Tukaj tvori cesta koleno, ki meri kakih 120°. Nizje ni sledi o kaki premostitvi in bi tudi ne bila mogoča, ker je pobočje povsodi prestrmo; torej je bil most v starih časih tam, kjer je še zdaj.

Stari zid, o kojega ostankih smo že izpregovorili, je po načinu svojega grajenja podoben zidu, ki obdaja sveti ograd, loči pa se od njega po manjših mnogovogeljnikih, iz kojih je zgrajen. Spehi med kameni pa so izdelani ravno tako skrbno kakor povsodi po svetem ogradu. Temu dejstvu se tudi ni čuditi, saj mu je bila odmerjena prevažna naloga, da varuje jedino cesto, po koji se je moglo v starih Delfih voziti. Zdaj tega starega zida ni več mnogo najti, ker so ga delavci, ki so gradili novo vozno cesto, razdrli in razbili, kosce pa porabili na grajenje nove ceste; kako visok je bil svoje dni, se torej ne da določiti. Zasedovati ga je mogoče samo pod jugovzhodnji vogelj svetega ograda, vendar pa ni dvomiti, da je segal do Kastalije. Zadnji konec je imel poleg svoje prvotne naloge najbrž tudi namen, da podpira sveto cesto, ki je tekla nad vozno. Verjetno je, da je tudi na spodnji (južni) strani podpiral to

cesto podoben zid; ali grajenje nove ceste je tako izpremenilo vse pobočje, da ni mogoče dohnati zdaj ničesar. Le ne daleč od Rodininske globelji je majhen kos velikanskih urezanih skal, ki jih smemo morebiti spravljati v zvezo s tem vzporednim spodnjim zidom.

Delfsko mesto (Πόλις Δελφῶν).

Delfsko mesto je bilo zgrajeno med vzhodnjim in zahodnjim vodotokom, med vozno cesto in Plejstovo strugo. Vendar pa ni moglo segati do Plejstovega pobočja, ker je pobočje pretrgano tako, da je pobočje dosti bolj strmo ko pobočje nad njim. Razdalja med južnim zidom Apolonovega ograda in Plejstovo strugo meri 435 m, oljičje pa rase od imenovanega zida proti Plejstovi strugi le 165 m daleč, 270 m široko pobočje nad Plejstom pa je tako strmo, da kakor dendenešnji tam ne more rasti drevje, svoje dni tudi ni bilo mogoče graditi poslopij. Ker leži Plejstova struga naravnost pod svetim ogradom 115 m nad morjem, cesta skozi zahodnjo nekropolo 560 m, vogelj ploščadi, na koji stoji cerkev sv. Elije 586 m, južni del ograda 550 m nad morsko gladino, je očitno, da znaša strmina delfskega pobočja okoli 50°. Izkušnja uči, da se prst kakega pobočja ne drži, če znaša strmec ali naklonski kot nad 45°. Tudi v Delfih se drži le zato, ker je skalovit.

Koder rasejo zdaj oljike, ondi so stale v starih časih hiše delfskega mesta; nad vozno cesto pa je bil nekoliko menj strmi Apolonu posvečeni ograd. Kdor gleda na ta kraj s Kirfiške gore, mora priznati, da je Strabon točno označil Delfe rekoč *πετρῶδες χωρίον, θεατροειδές* in da so prikladne Justinove besede, ki pravi *rupes in theatri formam recessit*. Odprtemu grškemu gledišču primerjata po pravici to kotlinc, ki jo objemajo od treh strani skoraj navpične stene, ploščadi pa so druga nad drugo orjaške stopnjice ali sedeži, ki jih je razstavila priroda sama, Kirfiška gora pa zapira kakor zaodrška stena kotlino na četrti strani. Z ozirom na strmo pobočje pravi tudi Pavsanija: *Δελφοὶς δὲ ἡ πόλις ἀναντες διὰ πάσης παρέχεται σχῆμα κατὰ αὐτὰ δὲ τῆ πόλει τῆ ἄλλῃ καὶ ὁ ἱερός περίβολος τοῦ Ἀπόλλωνος*. Takov je svet, kjer je stalo svoje dni delfsko mesto, še dendenešnji.

Ali kje pa so ostanki tega mesta, ki ga imenuje Pavsanija (X. 24. 1) največje v celi Fokidi? Pogled na stavbišče nam podaja točen odgovor na to vprašanje. Prostor v resnici ni velik, Pavsanijeva trditva je le relativne veljave; saj je dognana resnica, da delfsko prebivalstvo v dobi svojega sijaja ni štelo mnogo nad 900—1000 svobodnih mož. Stavbišče leži na silno strmem pobočju nad Plejstom, ki ni dopuščalo graditi velikih poslopij. Majhna poslopja pa so izginila, ko so jela razpadati, v kratkem času v Plejstovi strugi, kjer so pozimske in pomladanske vode razbile in odnesle rušo. Zato pričajo po vsem pobočju, koder je stalo v nekdanjih časih delfsko mesto, le še v živo skalo vsekane zareze, da so bila kedaj tam poslopja. Ti tlorisi pa nas učijo, da so hišice bile prav skromne po obsegu; da so pa zato bile tembolj imenitne po svoji visokosti, ni verjetno, ker vemo, da so v Delfih bili in so še na dnevnem redu silni potresi. Smemo torej sklepati, da so bile delfske hišice poprečno tolike, kolikršne vidimo v Pompejih, ki po naših denešnjih pojmi niso velike. Razmere so precej podobne tistim, ki jih najdemo po južnem

pobočju južnega atenskega bregovja. V Atenah pač ni manjkalo prostora, a vendar kažejo tlorisi starih stavbišč tudi tu, da so bila poslopja prav skromne velikosti. Morebiti nam pojasni to prikazen dejstvo, da ljudje na jugu prebijejo po hišah le noč, da pa po dne žive pod milim nebom. Demosten govoreč o zasebnem življenju atenskega meščanstva in primerjajoč staro dobo svoji tudi krepko naglaša sijaj javnih poslopij in neznatnost in skromnost zasebniških (Olint. III. 25. sl. in 29. sl.) Kar pa je smel trditi Demosten o starih Atenah, je bilo brez dvombe veljavno tem bolj v Delfih, kjer je manjkalo prostora na velike zasebne zgradbe. Sploh je veljal v stari dobi zasebnik le toliko, kolikor je bil veseljnosti, to je državi: zato je delal na javni sijaj, zasebno stanovanje mu ni bilo posebnega pomena. Še le razširjajoča se omika je izpremenila stare nazore in jela se je pripisovati zasebniku večja, državi pa vedno manjša veljava, dokler ni narasla samopašna sebičnost tako, da je ugonobila državno neodvisnost. Tedaj so polagoma slačile zasebniške stavbe svojo skromno obleko in se jele preodevati v lepšo, ki jo poznamo iz poznejših časov. V Delfih pa tudi ta doba razcvitajočega se individualizma ni mogla mnogokraj predrugačiti, ker prostor takim težnjam ni bil ugoden. Morebiti je tudi bilo konservativno življenje v tem mestu takim izpremembam menj ugodno ko kje drugod. Skratka vsi činitelji so ovirali prenavljanje starega mesta po novodobnih načelih, zato menda tudi ni ostankov, kaker so se našli po drugih krajih klasiških zemelj.

Nekoliko teh ostankov pa si hočemo ogledati. Kakih devetdeset metrov ali 133 korakov od zahodnje stružice se vidijo ostanki kapelice svetega Jurja, ki se je pozidala na umetno zgrajeni ploščadi. Ker je precej daleč od Kastriške naselbine, ki je imela cerkvo v selu, se sme sklepati, da nadomešča svetišče poganskega božanstva. Ploščad je zgrajena iz skrbno spehnjenih mnogovogelnikov, mora torej biti iz tiste dobe, ko je bilo takovo grajenje v navadi. Povrh pa je vzdanih v steno nekoliko mramornatih ostankov dorskega sloga. Oboje dejstvo torej priča, da je tukaj bilo v stari delfski dobi poslopje javnega pomena. Povsodi okoli je vsekanih mnogo tlorisov v skalo, ki pričajo, da je bil ves ta kraj gosto zaseljen.

Dvesto šestnajst metrov ali 288 korakov od Rodinine globelji proti zahodu pod novo vozno cesto je temelj starogrškega poslopja iz rezanega kamnja, v kojem leže plošče in neobdelano kamenito kladovje. Namena temu poslopiju doselej ni bilo mogoče določiti.

Med tema ostankoma iz starih časov omenja Foucart še druge, ki jih pa ni več najti; morda so jih razbili delavci, ko so gradili novo cesto, in z drobnom posipali cesto.

Ostalo pobočje delfske dolinice, gradišče starega delfskega mesta, prepleta dendenešnji staro in novo zidovje. Novo ima namen, da se ne melje pobočje, ki nosi Kastriotom oljičje. To oljičje je zadržalo mnogo ostankov, ki so padali iz Apolonovega ograda, da ni zdrčalo v Plejstovo strugo; zato najdemo mnogo takih ostankov zazidanih v novo podporno zidovje ali pa še leže napol zasuti pod rjavkasto zemljo, razkrojevino ondišnjega kamnja. Kako daleč je segalo delfsko mesto proti jugu, se ne da določiti zanesljivo; ali najbrž ni segalo čez oljičje, ker je potem pobočje tako strmo, da zemlja ne

obleži. Samo jedna steza vodi skozi to pusto ruševino, ki ji pravijo domačini kozja steza; domačinom služi le, kedar hočejo priti v Plejstovo strugo; navkreber po tej stezi mimo koz in pastirjev ne hodi nihče.

Segalo je mesto proti zapadu do že omenjene kamnate stružice, ob koji se vlečejo ostanki helenskega zida izpod vozne ceste vzporedno s stružico proti Plejstu.

Mesto in svetišče Apolonovo sta torej bili od južne strani nepristopni; na vzhodu ste branili prehod navpična Hiampejina stena in pa že opisana globelj, bilo je le še treba zapreti ozko cesto okoli kamenitega voglja skalnatega hrbta s Filomelovimi utrdbami, da je bilo mesto varno proti vsakemu zvonanjemu sovražniku. Ta kameniti vogelj je zgodovinsko znamenit. Pod njim je prepad, ker se je pobočje usedlo že v starih časih. To mesto so si izbrali poverjeniki Perseja, kralja makedonskega, da tam umore pergamenskega kralja Evmena (Livij XLII. 15).

Ker je bilo mogoče Delfe napasti le od zahodnje strani, zato je Filomel zgradil na kamenitem hrbtu trdnjavo, ko se je polastil Delf l. 355., da bi bil varen proti Aitolom, ki so tedaj bili Fočanom sovražni. V srednjem veku so prenavljali Benečani in Turki te utrdbe in stavili nove. Ostanki teh trojnih trdnjav so povzročili, da je pozneje selo dobilo ime *Καστρί* (Stari gradovi).

Vse te velikanske zgradbe si Grki razlagajo po svoje. O njihovem naziranju poroča Foucart v svoji knjigi „Mémoire sur les ruines et l'histoire de Delphes“ str. 111. takole: „V starih časih so bili Delfi last bogate in lepe kraljčine. Dva kraljeviča sta jo snubila. Da bi ne bilo med njima spora, se dogovorita, kako si hočeta pridobiti nevestino naklonjenost. Drugi naj napelja z gore vodo v mesto, drugi pa obzida mesto. Kdor izvrši svojo nalogo pred drugim, dobi kraljičino za ženo. Prvi se loti dela z vso vnemo, seka skale, da je čudo; še nekoliko dnij in voda bi bila pritekla z gore v mesto. Tedaj priteče njegov tekmeč in pravi: „Poglej, moja naloga je rešena!“ In res! Ko pogleda razburjeni tekmeč s Parnaške gore, se mu je zdelo, da so Delfe obzidane. S svojega stališča namreč ni mogel videti, da severna stran niti začeta ni, kaj še le dozidana. Nesrečni kraljevič v svoji razdraženosti na zvijačo ni zmisllil in je pobegnil ves obupan, da ne bi bil priča, kako praznuje njegov tekmeč svojo zmago. Navidezni zmagovalec se poroči in gospodari v Delfih kakor lastnik vsega bogastva. Tako je zvijača premagala poštenost.“ V Odissejevi domovini take rešitve niso kaj posebno nenavadnega!

Apolonu posvečeni ograd z okolico.

V trikotniku, ki ga tvore skaloviti hrbet na zahodu, Faidriade in Hiampeja na severu ter nova vozna cesta na jugu, je prostor, kjer je ležal svoje dni Apolonu posvečeni ograd, v novejši dobi pa revno gorsko selo *Καστρί*. Severna stran meri do Kastalije okoli 800 m ali 1077 korakov, zahodnja med severnim vogljem cerkvice sv. Elije in Belo pečjo kakih 370 m ali 493 korakov, južna pa med cerkvico in Kastalijo je dolga 760 m ali 1013 korakov. Te razdalje sem meril po zraku, v resnici so večje, če bi jih kdo premeril po dejanskih tleh, ker je pobočje razlomljeno na več ploskev, ki tvore med seboj tope kote. Vzhodnje pobočje skalnatega brda do stružice, ki se vleče izpod stadija proti

Plejstu vzporedno z brdom, tvori jedno ploskev, prostor med stružice, Faidrijadami in vozno cesto pa drugo ploskev, ki je izdatno večja ko prejšnja. Ali niti ta nima jednotne strmine, temveč razpada na več ploščadij. Najbolj strmo je pobočje med skalovitim hrbtom in Faidrijadmi, najmenj pa tam, kjer je stalo svoje dni svetišče Apolonovo in ograd okoli njega.

V severno zapadnjem kotu tega prostora tik pod Faidrijadami so ostanki nekedanjega delfskegn tekališča (στάδιον), koje je dal bogati retor Herod Atičan oplešati z mramorjem, dočim je bilo do njegove dobe zgrajeno iz parnaškega rjavega apnenca. Od todi imaš najlepši pogled proti jugu.

Nekoliko nižje proti vzhodu je ležal Apolonu posvečeni ograd. Pavsanija pravi o njem: Οἷτος δὲ μεγέθει μέγας καὶ ἀνωτάτω τοῦ ἄστεος ἔστιν. Vzglavje mu leži tik pod Faidrijadami, ki se dvigajo malodane navpik pod nebo. Med steno in severnim ogradovim ozidjem (περίβολος) izvira izpod skale krepek vrelec, ki mu domačini pravija Κερνά. Njegova voda je tekla po ceveh pod zidom in pritekala na dan malo metrov nad Apolonovim svetiščem. Temu vrelecu je bilo že v helenski dobi ime Κασσοσίς.

Ogradni zid tvori na prvi pogled pravokotnik, še le točneje merjenje pokaže, da je v resnici trapezoid. Glavna os mu teče od severozahoda na jugovzhod, postranska os od jugozahoda proti severovzhodu; pobočje pa pada od severozahoda proti juhovzhodu. Razdalja med južnozahodnjim in južnovzhodnjim vogljem meri 125 m = 169·33 korakov, med severozahodnjim in severovzhodnjim pa 136 m = 181·33 korakov, zahodnja stranica je dolga 151·5 m = 202 koraka, vzhodnja pa 194·5 m = 259·33 korakov. Južni zid, ki si ga smemo misliti osnovnico, pa ni prem, nego izpremeni svojo mer trikrat: dvakrat krene proti severu, jedenkrat pa proti jugu; zato je seveda zid nekoliko daljši ko razdalja med vogljema. Ta razlika pa znaša samo kake tri metre. Popolnoma prem je le zahodnji zid, vzhodnji je izbočen na sredi proti vzhodu, severni pa se vleče od severnovzhodnjega ogradovega voglja premo, krene potem nekoliko proti jugu; ko pa je tekel nekoliko časa v to mer. se izboči dvakrat zaporedoma proti severu. Zadnji teh lokov obdaja kakor zvananja stena delfsko gledišče, ki leži v severnozahodnjem kotu Apolonu posvečenega ograda tako, da ga oklepata severni in zapadni zid. Polmer delfskega gledišča meri 40 m = 53·33 korakov, tetiva skrajnega zvananjega loka 44 m = 58·66 korakov, prejšnega pa 27 m. Ta izboklost pa ni pravilen lok. Južni zid nad vozno cesto, ki je stal nad zemljo, ko so še todi bivali Kastriti, so imenovali Ἑλληνικό (sc. τεῖχος), ker se loči po načinu grajenja na prvi pogled od našedobnega zidovja. Zgrajen pa je iz debelega mnogovoglastega kamenja; spehi so vijugasti, ali izdelani tako skrbno, da nadomestijo spone, brez kojih na četiri voglje urezano kamenje ne ostane nepremeknjeno. Za oko pa je takov zid prijetnejši ko iz četirivogeljniov zgrajen. Nad sedanjo vozno cesto leži vzhodnji vogelj južnega ogradovega zida 26 m = 34·56 korakov, zahodnji vogelj pa leži nekoliko višje.

Glavni vhod v ta obzidani Apolonu posvečeni del delfskega pobočja, ki ga naprej hočem preprosto imenovati ograd (τέμενος), je bil skozi vzhodnji zid 12 metrov nad jugovzhodnjim ogradovim vogljem. Širok je bil 4·5 m = 6 korakov. Skozi ta vhod so prihajali verni Apolonovi čestilci po sveti cesti skozi

Plejestovsko sotesko v ograd. Ker pa bi bilo prav mudno za koga, ki je bil v zgornjem delu ograda, ki pa je morebiti imel kaj opraviti zvonaj ograda na isti višini, hoditi najprej navzdol, potem znova vkreber, je bilo v ozidju (*περίβολος*) če več dverij, kakor poroča Pavsanija X. 9. 1: *τέτμηγται δὲ καὶ ἔξοδοι δι' αὐτοῦ* (sc. τοῦ περιβόλου) *συνεχεῖς* in potrjujejo izkopavanja francozke šole v Atenah. Pred kopanjem je bilo preporno, kaj pomeni besedica *συνεχεῖς*, dasi ji je Pomtow določil pomen, ki ga je potrdilo kopanje. Takih izhodov v severni in južni ogradovi steni ni, v zahodnjem zidu pa jih je v primernih razdaljah petero, v vzhodnjem zidu nad vhodom še čvetero, ki so si skoro točno nasproti.

Kakov je bil ograd od znotraj.

Ta strmi ograd je bil razdeljen poprek na tri ploščadi: severno, srednjo in južno. Severna je zavzemala prostor nad Apolonovim svetiščem, južna pa pobočje pod njim. Ker je stalo Apolonovo svetišče na srednji, imenujemo stvari primerno severno nadsvetiščno, južno podsvetiščno, srednjo pa svetiščno ploščad.

Svetiščna ploščad je bila po prostornini sicer najmanjša, ali najvažnejša; zato so zgradili Delfijani ogromen podporni zid, ki sega skoro od zahodnjega do vzhodnjega ogradovega zida čez strmo pobočje, da bi se tla ne udirala. Tako mogočen je bil vtis, ki ga je delal ta zid na Helene, da pripisuje pesnik himna na Apolona pitiškega to delo Apolonu samemu pojoč:

*Ὡς εἰπὼν διέθηκε θεμελίαι Φοῖβος Ἀπόλλων
εὐρέα καὶ μάλα μακρὰ διηνεκές· αὐτὰρ ἐπ' αὐτοῖς
λάϊνον οὐδὲν ἔθηκε Τροφώνιος ἦδ' Ἀγαμήδης*

Da pomeni *θεμελίαι* na tem mestu naš podporni zid iz mnogovogeljnikov, ne pa svetiščni temelj, uči pesnik, ki tega imenuje *λάϊνον οὐδόν*; ta pa je bil delo človeških rok.

Ta zid ni izginil do denešnjega dne. Nalivi in potresi ter sebični ljudje so si pošteno prizadevali, da uničijo to pričo starodavne zidarske umetnosti; ali vse te sovražne sile so dosegle samo toliko, da ni več prem, kakor je bil svoje dni brez dvombe, ampak v sredi nekoliko proti jugu izbočen. To pa je učinek orjaškega pritiska, ki je deloval na ta zid morebiti tri tisočletja. Svoje prvotne višine seveda nima več, ker so porabili poznejši prebivalci gornje sklade kamenja na grajenje svojih revnih kočic; vendar pa še meri ponekod 4 m, na najnižjih krajih pa dva metra.

Svetiščna ploščad, ki jo podpira ta zid, je široka poprek 46 m = 61·33 korakov in sega od zahodnjega do vzhodnjega zida, ali podporni iz mnogovogeljnikov zgrajeni zid ni segal tako daleč, ker je pred svetiščem in za njim pritisk bil manjši.

Zgrajen je ta zid iz skrbno obdelanih mnogovogeljnikov. Spehi so obdelani tako vestno, da držo vodo. Ker so lica tistih mnogovogeljnikov, ki leže pod zemljo, neobdelana, so sklepali starinoslovci, da so se pri grajenju obdelali samo spehi, lica pa še le pozneje, ko so kamnoseki potrebovali gladkih ploskev, da vsekajo napise. Celó steno namreč pokriva nebroj napisov iz različnih časov, ki so važen pripomoček za zgodopisce.

Kedaj so zgradili ta zid, se ne da povedati točno; da pa brez njega ni bilo prostora za Apolonovo svetišče, je očitno vsakemu. Jedina planota po vsem

delfskem pobočju je ploščad, ki jo podpira ta zid. Zgradil se je torej tedaj ko se je vpeljalo ali razširilo Apolonovo česčenje tako, da je bilo treba postaviti svetišče. To pa se je menda zgodilo v prvi četrtini prvega tisočletja pred Kristovim rojstvom (1000—725).

Na vzhodni in na zahodni strani je bil privihan ta zid proti severu. Kako dolg je bil ta privihani konec na zahodu, ne vemo; na vzhodu pa je meril 25 m. Ker je pobočje, po kojem vodi sveta cesta, zelo strmo, je bil zid na vzhodnjem koncu najvišji, proti zahodu pa se je hitro znižaval. Ves ta zid je pokrivalo zgoraj troje ali čvetero skladov lehnjakovih plošč (πύρινος λίθος) iste višine. Spodnji sklad je ležal na mnogovogelnjnih tako, da je tvoril gladko steno, sledeči skladi pa so moleli neznatno pred steno. Posamezne plošče teh skladov so spenjale stare sponke, ki so imele Γ obliko. Povrh pa je stala najbrž stena, ploščadi ograja, ki je imela na vrhu venček (στεφάνωμα ali θρυγκός).

Zgrajen je ta zid iz rjavega parnaškega apnenca, ki se lomi precej na mestu; skladi iz lehnjaka pa so iz poznejše dobe. Vezila med posameznimi kamni ni; kar vse priča o starosti te važne zgradbe.

Nadsvetiščna ploščad.

Tako imenujem tisti del ogradovega pobočja, ki leži nad svetiščem tik pod Faidrijadami. Ker leži ta prostor pod pečevjem, koje mraz in vlaga drobita na površju, in ker so v Delfih potresi zelo gosti, je bilo neobhodno potrebno, da se zaščiti svetiščna ploščad proti padajočim skalam in melju. Zato so res zgradili vzporedno s spodnjim zidom zgornji, nadsvetiščni zid, ki bi lovil in zadržaval po pobočju kotajoče se kamenje in varoval svetišče resne poškodbe. Francozka šola je spravila na dan ta zid. Če ga primerjamo spodnjemu, se kaže na prvi pogled, da je iz mlajše dobe. Seveda si ne smemo misliti, da ga v stari dobi ni bilo treba; ali zaradi manjše važnosti so ga morda zgradili slabejega. Zato se ni vzdržal, ampak treba ga je bilo obnavljati. V taki prenovljeni obliki se je torej našel zid, ki deli nadsvetiščno ploščad od svetiščne.

Podsvetiščna ploščad.

To ime nosi vse pobočje Apolonu posvečenega ograda, ki leži pod svetiščno ploščadjo, med južnim (Ἐλληνικός), vzhodnjim in zahodnjim kosom ogradovega zida. Glede na velikost je nekoliko manjša ko nadsvetiščna, ali večja ko svetiščna. Ta prostor je imeniten po množici Apolonu posvečenih spomenikov, ki so bili ob obeh straneh svete ceste.

Sveta cesta v ogradu.

Sveta cesta je vodila od Shiste sem skozi Plejstovo sotesko. V sveti ograd je prestopila skozi glavni vhod v južnem delu vzhodnjega ogradovega zida. Velika strmina podsvetiščne ploščadi ni dopuščala, da bi vodila cesta naravnost navzgor po pobočju pred Apolonovo svetišče, ampak je bila razdeljen na dve veliki ridi. Od vhoda se vzdiga v skoro premi proggi proti zahodu, krene na kratko proti severu, a kmalu zavije v severnovzhodno mer, ob voglju iz mnogo-

vogeljnikov zgrajenega zida pa se povrne v severnozahodno mer, dokler se ne privije do ploščadi, ki je bila pred svetiščem. Daljši progi tvorite $32\text{ m} = 42\cdot6$ korakov pred zahodnim ozidjem kot 52° . Južna proga, ki sega do tega kolena, meri $98\text{ m} = 130\cdot6$ korakov, proti severu tekoči kos $11\text{ m} = 14\cdot6$ korakov, do poligonalnega voglja meri $80\text{ m} = 106\cdot6$ korakov, proti severu do ploščadi pred svetiščem pa je še $24\text{ m} = 32$ korakov. Kdor je torej stopil v ograd, je moral še prehoditi $213\text{ m} = 283\cdot8$ korakov po sveti cesti, prej ko je prišel pred Apolonovo svetišče, dasi razdalja po zraku ni znašala dosti čez 107 m ali pa $142\cdot6$ korakov. Ker leži vhod $539\cdot33\text{ m}$, ploščad pred svetiščem pa $517\cdot48\text{ m}$ nad morsko gladino, si lahko preračuniš, kako strmo je to pobočje. Široka je bila ta cesta na raznih mestih različno, le med spomeniškim ostanki se da določiti, da je bila njena najmanjša širina $4\text{ m} = 5\cdot3$ korakov, največa pa menda ni presezala $7\text{ m} = 9\cdot3$ korakov.

O spomenikih v svetem ogradu.

Ves Apolonu posvečeni ograd je bil svoje dni poln različnih spomenikov. Nenavadni dogodki so bili vernikom povod, da so posvetili v delfskem ogradu kamenit steber z napisom, ali kip, zakladnico, kamer so spravjali v varnost dragocena Apolonu posvečena darila, ali kaj drugega, da izkažejo svojemu pokrovitelju hvaležnost in čast, sebi pa ohranijo spomin na imenitne dogodke. Tako se je ustrezalo pobožnosti in ničemernosti ob jednom tudi na tem svetem kraju!

Ti spomeniki so se postavili v teku mnogo stoletij. Kdo je pač mislil v začetku, da bi se določil kak načrt, po kojem bi se stavili ti spomeniki po ogradu? Kdor je prišel prej, si je izbral prikladnejše stavbišče; kdor slej, je moral gledati, da izkoristi, kar je še bilo prostora. Dostikrat so bili merodajni pri izbiranju gradišča tudi politiški razlogi, morebiti tu in tam tudi rodbinski in še drugi. Zato si vsakdo lahko domisli, kako pisano lice je moral imeti delfski ograd. Da pa pogled na to lice ni bil neprijeten, da med spomeniki v kljub vsej mnogoličnosti ni bilo ničesar, kar bi bilo resno žalilo umetniško čutečemu ogledovalcu oko, zato gre zahvala v prvi vrsti grškemu okusu, ki je vedel in znal izkoristite tudi najneugodnejše razmere v svoj namen tako spretno, da se človek kar čudi. S časom je narasla množica Apolonu posvečenih in po ogradu razstavljenih umetnin, da je bil prostor podoben umetninski zbirki, urejeni po umetniški svojeglavosti. Nam se zdi tolika obilica neprimerna, toda v starih časih je bila navadna. Če čitamo, kaj je stalo na ploščadi atenskega grada, kaj v Zenovem ogradu v Olimpiji, koliko spomenikov je dičilo Forum Romanum v Rimu, Forum triangulare v Pompejih, se moramo udati prepričanju, da so imeli klasiški narodi o teh stvarih druge nazore ko mi.

Karkoli pa se je posvetilo Apolonu, je stalo na vrhuncu tedanje umetnosti. Razume se, da je hotel prekositi vsakdo svoje prednike in sodobnike in zato ni gledal na denar. Izkazuje Apolonu svojo udanost in pobožnost si je pridobival med ljudmi občudovanje in ugled. Taki ogradi so bili s svojimi umetninami prava učilišča izbranega okusa in umetniške vrline helenskega plemena. Ker pa so ti spomeniki bili priče imenitnih zgodovinskih činov, so hranili v živem spominu slavo preteklih časov in povzdigovali narodni ponos.

Kako blagodejno so torej vplivala na narod ta svetišča s svojimi obredi in posvečeninami, moremo denednešnji ležje čutiti, ko točno dopovedati.

Koliko je stalo v tem kraju bronastih kipov, si lahko domisli, komur povemo, da je Neron dal prepeljati izmed njih petsto najlepših v Rim in drugam, kjer je imel letovišča, ne da bi se bilo kaj posebno pogrešalo.

Da si more stvoriti tudi naklonjeni čitatelj neko sliko o teh posvečeninah, hočem opisati tiste spomenike, ki so stali ob sveti cesti precej za vhomom; ostalo gradivo pa utegne priti na vrsto drugikrat, ko mi bo mogoče dobiti več prostora.

Spomeniki na podsvetiščnem pobočju.

Sveta cesta v Apolonovem ogradu je gosto obrobljena z različnimi posvečeninami tako na desni kakor na levi strani. Na desni ali severni strani so stali kerkirajski bik, arkadski junaki, Lisander se svojimi sozmagovalci pri Aigospotamih in argivski kralji; na levi ali južni strani ceste pa Krotoniat Fail, Miltiad z atiskimi eponimi, argivski konj, Sedmerica proti Tebam, Amfiarajev voz, argivski epigoni. Ti spomeniki stoje ob 46 m = 61·3 korakov dolgem kosu svete ceste. Dasi Pavsanija X. 9. 2 pravi: *Εἰσελθόντι δὲ εἰς τὸ τέμενος χαλκοῦς ταῦρος τέχνη μὲν Θεοπρόπου ἐστὶν Αἰγινήτου, Κορκυραίων δ' ἀνάθημα* in dasi je pri kopanju francozke šole v Atenah prišla na svitlo velika podstava na desni strani ceste, je vendar dokazoval Théophile Homolle, ravnatelj francozke šole, da je stal na tej podstavi drug spomenik, ki ga Pavsanija ne omenja, dokler niso dokazali H. Bulle, Wiegand in Pomtow, da je stal na tej podstavi kerkirajski bik. Ti učenjaki so si pridobili s tem činom veliko zaslugo za starinoslovje v Delfih, ker so dokazali, kako je razumevati sicer zanesljivo Pavsanijevo poročanje.

Dolga je ta podstava 5·91 m, globoka 2·6 m in visoka 1·76 m ter izgine proti zahodu kmalu pod zemljo, ker gre cesta navkreber. Na tem temelju leži prava podstava, ki jo tvore trije skladi četirivoglato oklesanih plošč tako, da je umeknjen vsak sklad proti spodnjemu in tvore stopnjice. Še le na tej podstavi je ležala podnožnica, na koji je stal orjaški iz brona ulit bik, ki je bil nadnaravne velikosti, ker je bil dolg 4·5 m, visok pa 2·5 m. Zgrajen je temelj iz navadnega rjavega apnenca, ki ga daje Parnas povsodi, tristopični βῆθρον pa in zgornja napisna plošča sta iz sivkastobelega trdega apnenca, ki so ga lomili v starih časih blizu Amfise, kjer leži zdaj samostan sv. Elije. Pomtow pravi, da je to najstareji njemu znan spomenik, na kojem služi sv. Elije apnenec namestu dražjega kamenja. Posvečevalni napis je vsekan v podnožnico tik pod zgornjim robom v dveh vrstah. Po značaju teh črk sta dognala H. Bulle in Wiegand, da se je postavil ta spomenik na koncu VI. stl, ali najsleje v začetku V. stl. pr. K. Odpeljati je dal tega bronastega bika poleg še drugih bronastih posvečenin iz Apolonovega ograda Konstantin Veliki.

V sredi južne strani je meril spomenik dobre 3 m višine. Pogled na njega je moral biti mogočen, kajti videti ga je bilo čez ozidje, morebiti še celo podnožno ploščo. Zaradi te visokosti je bil posvečevalni napis vsekan na zahodnji strani, kjer je do nje cesta višja za 1 m.

Na podlagi zanesljivih razlogov je dokazal H. Bulle, da je imel bik glavo obrnjeno proti cesti, rep privzdignjen in zavihan na levo lačno; opiral se je vso težo na desno sprednjo nogo, levo pa je držal privzdignjeno skoro do prs. Podoba takega živinčeta res vzbuja človeku misel na divjaka, ki je pobegnul od čede in mukaje ob morski obali privabil Kerkirajce, ki so ugledali na morju ogromno množico tuncev. Iz desetine bogatega lova so postavili Korkirajci v Olimpijo in Delfe bronasta bika kot priči svoje hvaležnosti.

Sledeči spomenik na isti strani sv. ceste je po Pavsanijevih besedah (X. 9. 3) Τεγεατών, ali v resnici ga je postavila Arkadija (τὸ Ἀρκάδων κοινόν) l. pr. K. 369., ko so premagali Arkadi v zvezi z Epaminondo Lakone, opustošili in oplenili njihovo zemljo in obnovili arkadskotrifilsko zavezo. Že l. 1887 je izkopal Pomtow desno vogeljno ploščo temnosivega apnenca, v kojoj je bilo vsekanih pet distihov, ki so podlaga Pavsanijevemu poročilu o arkadskem spomeniku. Isti učenjak je dokazal, kako je prišel Pavsanija do krivega mnenja o spomeniku, na kojem je čital sam: "Ἀρκάδες ἔστησαν μνήμη' ἐπιγυρόμενος. Pomtov je torej spoznal precej, da so stali ob cesti arkadski eponimi; Homolle pa se je dal zapeljati Pavsanijevim besedam in potresom, ki so podnožne plošče premaknili pod cesto, da se je resnici upiral, dokler mu nista dokazala Bulle in Wiegand, kar je vedel Pomtov že davno.

Temelj temu spomeniku je neobsekano kamenje. Na tem ležita dva sklada lepih velikih četvervogeljnikov. Zgornji sklad je umeknjen proti spodnjemu za 7 cm. Na tem skladu leži zopet 7 cm umeknjen prag iz skrbno uglajenih četvervogeljnikov iz šentelijaškega apnenca. Spodnji trije skladi izginjajo polagoma pod zemljo, ker se vzdiga cesta proti zahodu; še le zgornji rob četrtega sklada je z zemljo na zahodu istoraven. To je ἐσθυντηρία, na kojoj so nanosili še le v naši dobi razvlečene podnožne plošče iz temnosivega apnenca. Dolga je podstava 9.64 m, globoka 0.855 m, le na vzhodnjem voglju meri 1.185 m. Zadi se dotika podstava prostorne sobane tako, da je spodnji sklad vdelan pod steno, dočim so višji skladi prosti. Tako je hotel umetnik preprečiti, da ne bi lezla deževnica med spomenika in izpodkapala temeljev.

H. Bulle je premeril ostanke podnožnih plošč, jih razvrstil, kakor so ležale v starih časih in posnel tudi sledi stopal nekedaj na njih stoječih kipov. Iz tega preučevanje je posneti, da je stal na vzhodnji podnožnici, ki je za $\frac{1}{3}$ večja ko vse ostale, Apolonov kip nadčloveške velikosti. Stal je tako, da mu je telo krenjeno proti zahodu, za njim pa je sedel grip s privzdignjeno sprednjo desno šapo. Na sosednem kamenu je stal Kalistin kip, krenjen proti Apolonu, kakor da bi bila pribežala v njegovo varstvo. Pred njo je sedela neka žival, menda medvedica. Ta kipa obrnjena drugi proti drugemu tvorita, dasi po velikosti različna, znotranjo celoto in zunanjo skupino. Na tretjem kamenu je stala mirno obrnjena naravnost proti cesti Nika. Ta kip je delil celoto na dve nejednaki skupini in razodeval ogledovalcu na prvi pogled, kaj pomeni celi anatem. Sosed je bil Niki na četrtem kamenu Arkad, Kalistin in Zenov sin, prvi kralj arkadske dežele in njen zastopnik; opravljen je bil v bojno orožje, na levi strani mu je stal na zemlji ščit, ob kojega rob se mu je opirala levica. Na petem podnožniku je stal Afejdant, na sosednjem pa Elat. Ovi je bil odmeknjen od Arkada, a primeknjem k Elatu, ki je imel na levi strani najbrž psa. Ker so opira prvi na levo, drugi pa na desno nogo,

se kreneta telesi naravno na znotranjo stran, da nastane za oko zopet skupina. Na sedmem kamenu je stal Azanov kip, ki je bil obrnjen naravnost proti cesti. Na levi strani mu je stalo nekaj, kar pa se ne da določiti; morebiti je bilo drevo, na kojem je sedela ptica. Tako bi vezalo vse tri dejstvo, da so bili lovci. Na osmi plošči je stal Trifil. Kip ga je uprizarjal opirajočega se na desno nogo, leva pa je morebiti slonela na lovskem plenu. Na deveti podnožnici je stal Erasov kip. Če smemo soditi po stopalih tudi o njegovem stanju, moramo reči, da je gledal pred se na cesto; ali mogoče je tudi, da je imel glavo obrnjeno proti Apolonu. Tako še le je cela vrsta kipov združena tudi zunanje v povoljno celoto.

Dasi je delo bilo razdeljeno med četrir umetnike iz raznih krajev, se je vendar izvršilo tako, da kipi niso stali kakor jednolični zastopniki drugi ob drugem, nego da je vejal življenje skozi celoto. Razburjena skupina na voglju je precej potegnila na se prihajalčevo pozornost; sledeča kipa pa mu razodevata, da se tu slavi zmagovita Arkadska. To misel mu pojasnujejo sledeči kipi na drobno, ki predstavljajo prednike sedanjega rodu kakor imenitne lovce: prva združena v celoto, zadnje tri pa mirne vsakega za se. Ogledevalec, ki sta ga razburila prva kipa, pomirijo sledeči, da lahko pomisli, kaj zakrivi človeška prevzetnost in kako se izpreminja usoda. Take misli pa so primerne za tistega, ki prehaja k sledečemu spomeniku.

Pavsanija pravi II. τ. E. X. 9. 4.: *Λακηνδαμονίων ἀπαντικρὺ τούτων* (Ἀρκάδων, ne Τεγεατῶν Pomtow) *ἀναθήματά ἐστιν ἀπ' Ἀθηναίων*. Če bi beseda *ἀπαντικρὺ* ne bila pokvarjena v tem poročilu, bi morali iskati ta spomenik ob levi strani svete ceste; ali Pomtow je dokazal, da je na njeno mesto postaviti *ἀναντικρὺ* ali pa *ἀναντα*. V tem slučaju pa najdemo za ravnokar opisanim Arkadskim spomenikom, točneje za in nad njim ostanke velike dvorane iz urezanega kamena, v koji so stali nekedar Lisander in ostali ladjevodje, ki so premagali atensko ladjevje pri Aigospotamih l. pr. Kr. r. 405., v bron uliti.

Od podstave kerkirajskega bika je do te stavbe 2 m razdalje. Na zahodu leži stavba na živi skali, na severni strani je vdela globoko v breg, le na južni in vzhodni strani ji je bilo treba podzidati temelj. Ta je zgrajen iz četverovogeljno obsekanega sprimka, ki se lomi med Hrisó in pa že mnogokrat omenjenim skalnatim hrptom po Faidrijadami. Šest skladov takih četverovogeljnikov je bilo treba položiti drugega na drugega, da je dosegel vrhovni sklad naravna tla na zahodu; nižji skladi pa izginjajo proti zahodu v zemljo. Posamezne četverovogeljnike spenjajo sponi, ki imajo podobo (mlajša oblika!). Tako nastali prostor se je zasul, kar ni bila skala. Na ta temelj so postavili zide proti jugu (sv. cesti) odprte nepokrite dvorane iz 4 skladov četverovogeljnikov. Stene so visoke okoli 4 m. Vzhodnja in zahodnji zid sta zgrajena iz pokonci postavljenih plošč (*ὀρθοστάται*), ker ju je videti; zahodnji zid se neha 2:3 m pred južnim robom. Zgoraj so nosili vsi zidi svoje dni primerno profilirane krajnike.

Potlakana je bila ta dvorana s ploščami iz šentelijaškega apnenca. Tloris temu tlaku ni pravilen četverkotnik, ker krajša zida ne stojita na daljših pravokotno, nego tako, da je severnozahodnji vogelj oster, severno-vzhodnji pa top kot. Razdalja med krajšima zidoma meri 19.6 m, med daljšima pa 6 m. Na tem tlaku je bilo ob zahodnjem, severnem in vzhodnjem zidu ter

po sredi dvorane vdelenih 37 (38) podnožnih plošč, na kojih so stali iz bronā uliti kipi bogov, Lisandra in ladjevodij, ki so se udeležili bitke pri Aigospotamih. Teh podnožnih plošč se je našlo bolj ali menj poškodovanih 12, na kojih so vsekani še napisi. Ti kameni so ležali vsi pod sv. cesto, razvlečeni notri do ogradovega zida in vhoda. Ker so bile te podnožne plošče urezane tako, da višje omenjena kota med severno dolgo in vzhodno ta zahodno steno preideta v prava, je mogoče ohranjenim določiti mesto, kjer so nekedaj ležale ob stenah.

Lisandrov in Arakov podnožna kamena imata vsekana po dva distiha, ki jih je spesnil Ion, dopolnila pa Pomtow in Röhl. Ker na ostalih nam ohranjenih podnožnih ploščah razun imena ne stoji ničesar, se je sklepalo, da se je skazala ta posebna čast le admiralu eponimu Araku in dejanskemu poveljniku Lisandru. Lisander si je dal napraviti svoj napis sam, Araku pa, kakor pravi napis sam, so ga dali napraviti Lakedajmonci.

Razstavljeni so bili ti kipi tako, da je stalo v sredi dvorane 9 kipov, ob zahodnji steni 4, ob severni 18 (morebiti 19), ob vzhodnji pa 6. V sredi sobane so stali od vzhoda proti zahoda Dioskura, Zen, Apolon, Artemida, Posejdon, Lisander, Agija, Hermon; ostali navarhi pa so bili razpostavljeni tako, da sta stala na zahodnjem in vzhodnjem koncu Lakona, med njima pa kakor bitja manjše veljave ostali zavezniki. Kdor je torej vstopil v dvorano, da si ogleda to mnogobrojno družbo atenskih zmagovalcev, je stopil na desni konec v sredi dvorane stoječih kipov, si ogledal bogove in glavne vodnike, potem pa je prestopil ob zahodnji zid, kjer so stali kakor živ okvir okoli ovih poveljniki njihovih zaveznikov. Merodajna je bila pri razstavljanju teh podpoveljnikov lega njihove domovine. Prvi stoje vsi tisti, ki jim je bila domovina na vzhodu, njim sledijo prebivalci Grške. Devetorici umetnikov iz raznih mest je bilo poverjeno to delo.

Vhod je bil na zapadni strani. Pred njim je bil 2 m dolg in 2 m globok prostor, ki ga smemo primerjati veži. V to vežo ste vodili s cesto dve stopnjici.

Iz iste veže se je prišlo skozi zid na zahodu na nekoliko višje ležečo polukrogu podobno dvorano, v koji so stali kipi argivskih kraljev. Ta dvorana ima podobo v breg vrezanega polukroga, kojega premer znaša 13·74 m. Premer teče vzporedno s sv. cesto. Obodova višina brez venca okrajnikov meri 3·17 m. Tlak leži 1·25 m nad ploščadjo, ki smo jo imenovali vežo; sestavljen je iz lepih četverovogljatih plošč iz šentelijškega apnenca. Ob obodovem zidu leži od vzhodnjega do zahodnjega konca 1·25 širok, 0·12 nad tlak vzdignjen prag, na kojega so položene 0·82 m globoke, 0·32 m visoke podnožne plošče tako, da je prostega prostora do oboda 0·31 m. Teh podnožnic je bilo 16, našlo pa se jih je do zdaj samo 11.

Obod tega spomenika je dvojen. Zunanji je zgrajen iz neobdelanega kamnja, ker ga prikriva očesu severno pobočje, znotranji pa je sestavljen iz 7 skladov četverovogelnikov nejednake višine. Skladi leže vodoravno, ali pokončni spehi niso vsi navpični, da tvore vsi spehi vkljub svoji pravilnosti vendar nedolgočasno mrežo, primerno ozadje pred ta obod postavljenim kipom. Zgoraj robi obod sklad po koncu stoječih plošč (*ῥοδοστῆται* pokončnice), ki jih spenjajo zgoraj mlajše sponse, da ima stavba primerno krajevico. S to vred meri obod od tlaka do zgornjega roba 3·93 m visokosti.

Posamezni kosi višje omenjenega praga ob obodu imajo obliko platišč, ker gledajo vse postranske ploskve na središče cele zgradbe. Ravno tako so prikrojene tudi na ta prag vdelane podnožne plošče. Večina teh podnožnic nam je ohranjena, med njimi tudi take, da na njih ni napisov, niti sledij. Iz tega dejstva sklepa Pomtow po pravici, da so kipi stali razvrščeni na skupine in da so med skupinami bile prazne vrzeli. Kamenov pa, na kojih sta stala Hipermnestra in njen oče, ni več najti. Na sprednji strani so podnožnice popisane. Imena oseb, kojih kipi so stali na ploščah, pa so vsekana tako, da se čitajo od desne proti levi, da ogledovalcu ni bilo treba hoditi ob napisih semtertje. Da je umetnik res hotel ustreči obiskovalcu, priča njegov podpis, ki je vsekana v navadnih črkah, ki se čitajo od levece proti desnici.

Na obeh koncih je stala po jedna pokončnica, proti sredi pa ste ležali dve podnožnici prazni, tako da so stali kipi v treh skupinah. Vzhodnja je bila Danajeva, srednja Akrisijeva, zahodnja pa Herakljeva. V prvi sta stala Danaj s hčerjo Hipermnestro, v drugi Linkej, Abant, Akrisij, Danaa, Persej, v tretji pa Alektrion, Alkmene in Heraklej. To pa ni preprosta vrsta argivskih kraljev, nego to je rodopis Heraklejev, v kojem nastopa Zen sam kakor oče. Po tem rodosledju bi bil Heraklej čisto argivskega rodu. Tako je stal argejski spomenik po prostoru in vsebini nad Lisandrovim kakor politiški ugovor Argivov proti Spartanom.

„Posvetili so te kipe Argeji, ker so se udeležili s Tebljani in Epaminondo ustanovitve Mesene“, pravi Pavsania II. τ. E. X. 10. 5 in mi nimamo tehničnih ralogov, da bi mu ne verjeli. Torej se je ta lep spomenik izdelal med 369—367. Slava za ta umotvor pa gre Argivu Antifaneju (Ἀντιφάνης).

Na konec bi bilo treba še govoriti o posameznih kipih in o skupinah, kako čustvovanje so vzbujali ogledovalcu; ali ker nimam prostora, omenim le toliko, da Antifanej nikakor ni stremil po kaki shematiški simetriji, nego da so vse posameznosti služile izrazu skupne misli v vsej čistosti. Umetniška misel tega kraljevskega daru pa nima očitne politiške ostri. Tu si imel pred seboj visoko pesen na starodavno argivsko slavo iz tistih časov, ko so še bogovi zahajali med svoje ljubljence, ko sta se porodila najdrznejši in najkrepkejši vseh junakov, Persej in Heraklej. Ta kraljevi spomenik neče poveličavati hitro ginoče slave, ki jo daje kak srečen dogodek, kakor je storil Lisander, ampak namen mu je uteleševanje misli, da se česti najlepše, kdor spoštuje svoje prednike.

Spomeniki ob levi strani svete ceste.

Kdor čita Pavsanijeve II. τ. E. X. 9. 2. in 3., izve, da je ob vhodu v Apolonov ograd, stal spomenik, ki so ga postavili Krotoniati po bitki pri Salaminu svojemu krajanu v Delfe; ali polasti se ga dvom, je li stal kip zunaj, ali znotraj ogradovega ozidja. Ker pa je znano, da se pred rimsko dobo v Delfih spomeniki, ki so bili posvečeni Apolonu, niso stavili pred ozidje posvečenega mu ograda in ker so našli Francozi pri kopanju največji kos podstave tega spomenika na levi strani svete ceste tik ob ozidju, smemo verjeti, da je stal Failov spomenik kakor prvi ob levem robu sv. ceste. Mimo omenjenega kosa nekdanje podstave so se našli še trije kosi, iz kojih sklepa

H. Bulle, da je okrogla podstava merila v premeru 2·37 m. Iz ostankov vsekanega napisa, ki pa ni ohranjen cel, sklepa Hauvette, da se je postavil spomenik 460 ali 450 pr. Kr. — Fail je bil po Herodotovih besedah τρὴς παθιονόκῃς; ali zato mu Krotoniati pač niso postavili spomenika, ampak da bi proslavili Failovo rodoljubje, ki mu je velelo priskočiti Grški na pomoč proti Peržanom. Z lastnim denarjem je opravil ladjo in se udeležil bitke pri Salamini, on je bil s svojimi ljudmi jedini zahodnji Grk, ki je storil l. 480. svojo narodno dolžnost. Ravno to rodoljubje je pripravilo Pavsanijo, da omenja spomenik tega moža, dasi pravi sam, da zmagovalcev pri narodnih igrah ne bo našteval: Pavsanija skazuje spoštovanje rodoljubu, ne atletu.

V prepir o prašanju, ali je stal Miltiadov spomenik na desni ali levi strani sv. ceste, se zdaj ni treba vtikati nikomur, ker je rešil H. Pomtow vse prepire, ki so se vneli gledé na ta spomenik. Zasledil je na levi strani ceste 16·4 m od vzhodnjega ogradovega zida temelj starodavnega spomenika, ki leži na svojem prvotnem mestu. Ohranjeni kos tega temelja je dolg 1·3 m, oddaljen od nasproti ležečega arkadskega spomenika 6·4 m, od južnega ozidja (Ἐλληγικὸ) do njegovega prednjega lica pa je 8 m. Ta ostanek tvorita dva sklada šentelijaska apnenca. Opirajoč se na Pavsanijevo poročilo in na podrobno poznavanje krajevnih razmer je dokazal Pomtow neovrgljivo, da je ta kos temelja ostanek velikega temelja, na kojem so stali atiški eponimi z Miltiadom. Podstava temu spomeniku je bila dolga 14·5—16 m, globoka morebiti 2 m, visoka pa na vzhodnjem koncu 2·5 m. Ležala je vzporedno s cestoj, odmeknjena od nje proti juga za 2·5 m. Vzhodnja stena je bila od ozidja odmeknjena kake 4 m. Zgrajena je bila ta podstava iz 6—7 skladov četvervogeljnikov, ki so proti zahodu, kjer je pobočje višje, izginjali pod zemljo ali pa prenehavali. V vrhovne temeljne plošče je plitvo vdolana ravnica (ἐπιθυνηγρία), ki je umeknjena proti robu za 0·17 m in izginja na zahodnji strani v zemljo. Na ravnici je ležal podnožnik, ki sta ga sestavljala dva sklada, morebiti samo jeden, tako, da so nastale stopnice. Vse plošče, ki so se dvigale nad ravnico, je bilo videti od vseh strani. Zahodnji konec je ležal vstric konca arkadskega spomenika 20 m od vhoda; temelj je seveda gledal na obeh straneh izpod ravnice.

Na tej podstavi so bili razpostavljeni iz bronu ultiti kipi Atene, Apolona, Miliada, sedem*) eponimov staroatiških okrajev (Erehtej, Kekrop, Pandion, Leont, Antioh, Ajgaj, Akamant) kraljev Kodra, Teseja in Filaja. Kje so stali kipi v pozneji dobi nastalih novih okrajev, ki so dobili imena po Antigonu, Demetriju in Ptolemaju, nam Pavsanija ne pove. To molčanje razume, kdor pomisli, da je pisal potopisec knjige potovalcem, ki so na mestu sami videli, kje stoje, ker jih je bilo spoznati po zunanosti. Da nam ne imenuje Pavsanija „Aianta, Oineja, Hipotoonta“, si menda moramo pojasniti tako, da so morali prepustiti svoja mesta novim eponimom; nekateri starinoslovci pa trdijo, da so starim eponimom izpremenili imena v nove; kar pa je nekoliko neverjetno.

Teh šestnajst kipov je bilo lahko izdelati in postaviti tako, da niso stali kakor dolgočasna vrsta jednako opravljenih in jednako kretajočih se vojakov iz naše dobe. Dve atiškodelfski božanstvi z zmagonosnim vojvodo so se dali

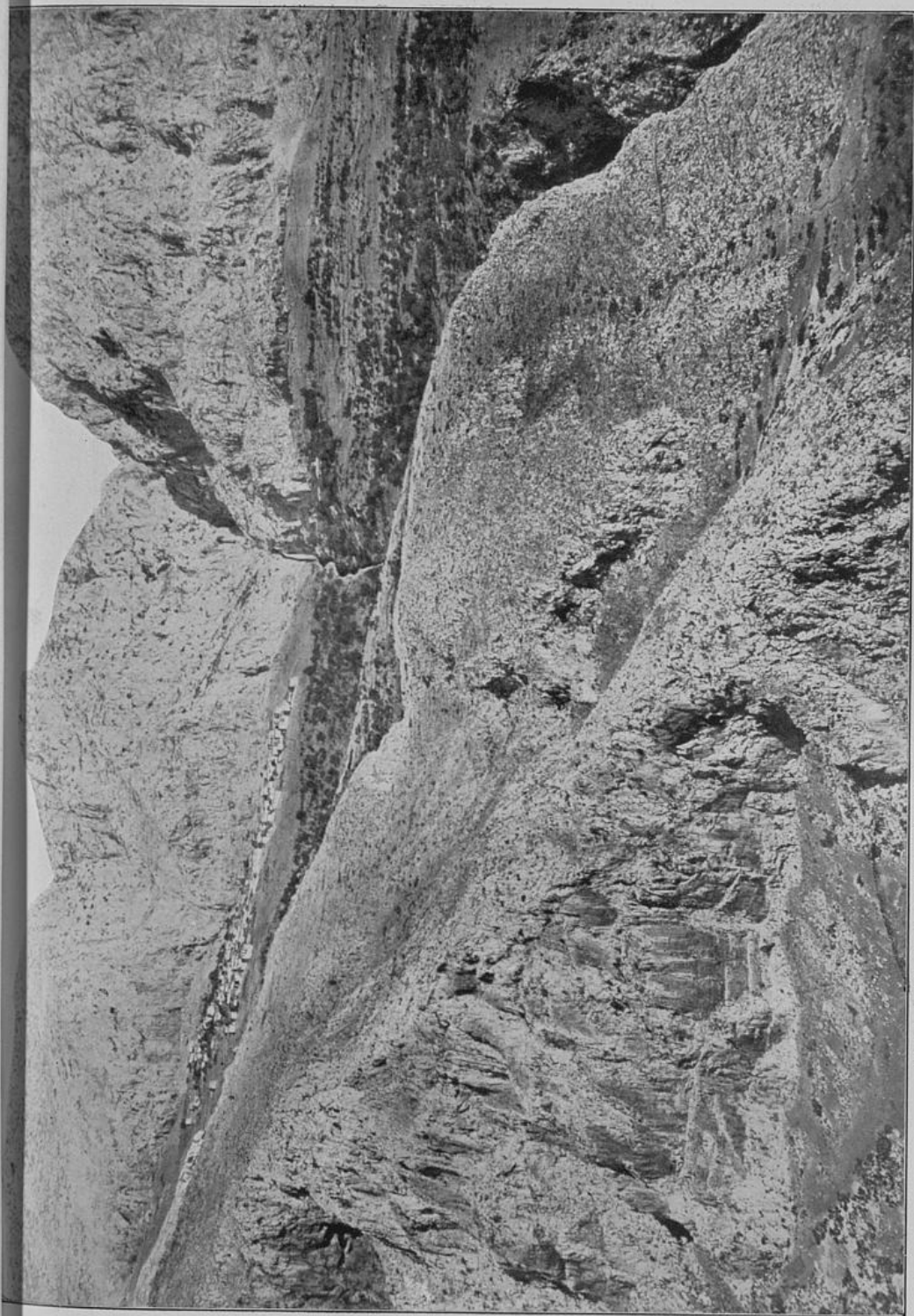
*) Toliko jih je stalo tam, ko je Pavsanija obiskal Delfe.

kaj primerno združiti v skupino, ki jo je ugledal prvo, kdor je prestopivši vhod pogledal na levo stran sv. ceste. Kakor zastopniki domače vojske so stali eponimi združeni v drugo skupino, v katero je spravil umetnik življenje in mnogoličnost podelivši posameznikom razno opravo, različno orožje in primerno mnogolične kretnje. Tu so stali združeni junaki, koje je bil ukazal Apolon sam postaviti novo ustvojenim filam za zaščitnike pred kakimi deset leti. Kakor pa je stalo na vzhodnjem voglju troje imenitnih kipov uprizarjajočih zmagovalca pri Maratonu in njegova božja pomočnika združenih v izrazito skupino, tako so stali na zahodnjem koncu vsega spomenika začetnik Miltiadovega rodu in pa dva najslavnejih atenskih kraljev združeni v umetniško lepo skupino. Pogled na ta spomenik torej nikakor ni vzbujal dologčasnosti, četudi ogledovalec ni ravno mislil na velevažni pomen dejstva, ki ga proslavlja spomenik.

Seveda bi se misel na dolgočasno vrsto ne smela poroditi, da bi bilo resnično, kar pravi Pavsanija II. τ. Ε. x. 10. 1 (τοὺς μὲν δὴ κατελεγγυμένους Φειδίας ἐποίησε). To pa zaradi Feidijeve mladosti ni verjetno, dasi ne homo trdili, da bi ne bilo mogoče. Da je bil Pavsanija o resničnosti svoje trditve prepričan, se ne da dvomiti; pač pa se sme dvomiti, je li pravilno čital umetnikov podpis na spomeniku. Pomislimo, da je preteklo med dobama, ko se je postavil ta spomenik in ko je Pavsanija ga ogledaval in o njem pisal, okoli šeststo let! Ali je izključeno, da je delovanje podnebnin obrusilo kamen tako, da ni bilo več točno čitati morebiti le plitvo vsekanega podpisa? Vrh tega je bila stara pisava dovolj različna od mlajše in taka, da je bilo precej lahko zameniti imeni, v kojih je bilo več podobnih črk. Ti razlogi so pripravili za Delfe vrlo zasluženega učenjaka Pomtowa do prepričanje, da je izdelal Miltiadov spomenik za maratonsko zmago ne Feidija, nego učitelj njegov Hegija (Ἡγίας).

O še ostalih spomenikih spodnjega konca svete ceste govoriti, mi letos ni mogoče; kajti

hic, nollem, longae finis chartaeque viaeque est.

Ponatis iz Dr. H. Luckenbachovih Erläuterungen zur Wandtafel von Delphi dovolili založnik R. Oldenbourg.

Kastrí in okolica, kakor se vidita z vrha Kirfiške gore.

V ozadju Fajdriade, na levi strani Rodiní, na desni Flembúkios (Hiampeja), izpod koje izvira Kastalija. Skozi preseko med njima dere po zimi potok. V tega se izliva Kastalija. Združena tečeta v Plejstovo strugo. Kastrí je stalo na Apolonu posvečenem ogradu. Pod njim Delfi.

3. Die Bedeutung

Die Bedeutung des Wortes ist in der
ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts
im Zusammenhang mit der
Entwicklung der deutschen
Sprache zu verstehen. In
dieser Zeit fand eine
Vereinheitlichung der
deutschen Dialekte statt,
die zu einer stärkeren
Kohäsion der deutschen
Sprache führte. Dies
war ein wichtiger Schritt
zur Schaffung einer
einheitlichen deutschen
Sprache, die in der
ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts
ihren Höhepunkt erreichte.
Die Bedeutung des Wortes
ist in der zweiten Hälfte
des 19. Jahrhunderts
weiterentwickelt worden.
In dieser Zeit fand eine
Vereinheitlichung der
deutschen Dialekte statt,
die zu einer stärkeren
Kohäsion der deutschen
Sprache führte. Dies
war ein wichtiger Schritt
zur Schaffung einer
einheitlichen deutschen
Sprache, die in der
ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts
ihren Höhepunkt erreichte.
Die Bedeutung des Wortes
ist in der zweiten Hälfte
des 19. Jahrhunderts
weiterentwickelt worden.